

บทที่ ๓

การแพร่กระจายวัฒนธรรมคัมภีร์ไบเบิลในราชอาณาจักรไทยและกัมพูชา

สืบเนื่องจากบทที่ ๒ เบื้องต้นแสดงให้เห็นภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ศึกษา ซึ่งสัมพันธ์กับอิทธิพลของตะวันตก ซึ่งทั้งสองอาณาจักรดังกล่าวปรากฏการสืบวัฒนธรรมคัมภีร์ไบเบิลเป็นวัฒนธรรมประจำราชอาณาจักรอย่างหนึ่ง ดังนั้นเพื่อให้เกิดความเข้าใจลักษณะวัฒนธรรมคัมภีร์ไบเบิลในพื้นที่ในระดับลึก ในบทดังกล่าวนี้จะนำเสนอพื้นฐานความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมคัมภีร์ไบเบิล ๑ ประเด็น คือ

๑. กำเนิดและการแพร่กระจายวัฒนธรรมคัมภีร์ไบเบิล

๒. การแพร่กระจายวัฒนธรรมคัมภีร์ไบเบิลในดินแดนสุวรรณภูมิ

๓. การแพร่กระจายวัฒนธรรมคัมภีร์ไบเบิลในสังคมไทยและกัมพูชา

๑. กำเนิดและการแพร่กระจายวัฒนธรรมคัมภีร์ไบเบิล

กำเนิดวัฒนธรรมการจารไบเบิลปรากฏหลักฐานลายลักษณ์ครั้งแรกในการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๕ ในปี พ.ศ. ๔๓๓ (บางหลักฐานว่าปี พ.ศ. ๔๕๐) ณ ประเทศศรีลังกา ด้วยภิกษุชาวลังกาเห็นว่าพุทธวจนะขององค์พระพุทธเจ้าวิปลาสดลาดเคลื่อนไปอย่างมากจึงตกลงจารึกพระพุทธรวณะลงในไบเบิลเป็นภาษามคธ ทำที่อาโลกเถสถาน มตเลชนบทประเทศศรีลังกา โดยมีพระเจ้าวิภูคามฉือภักข์เป็นองค์อุปถัมภ์ (อมรเมธจารย์ (นคร เขมปาตี) และคณะ, ๒๕๓๘, หน้า ๒๕) และสืบเนื่องจากหลักฐานการกำเนิดครั้งแรกสัมพันธ์กับพุทธศาสนา ดังนั้นวัฒนธรรมคัมภีร์ไบเบิลจึงถือเป็นวัฒนธรรมสืบเนื่องจากศาสนาอย่างหนึ่ง ส่วนการสังคายนา ๔ ครั้งก่อนหน้านั้นมักปรากฏเป็นการท่องจำซึ่งกระทำในเวลาดังนี้ คือ

การสังคายนาครั้งที่ ๑ เกิดขึ้นภายหลังจากพระบรมศาสดาเสด็จปรินิพพานได้ ๓ เดือน คณะสงฆ์ได้ประชุมกระทำการสังคายนาพระธรรมวินัยที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ข้างภูเขาวเอการบรรพต ใกล้กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ในประเทศอินเดีย ในการสังคายนาครั้งนี้มีพระภิกษุสงฆ์เข้าร่วม ๕๐๐ รูป โดยมีพระเจ้าอชาตศัตรูทรงเป็นผู้อุปถัมภ์ ในการนี้พระมหากัสสปเถระเป็นผู้ถามพระอุบาลีเป็นผู้วิสัชนาพระวินัย พระอานนท์เป็นผู้วิสัชนาพระธรรมพระเถระนอกนั้นเป็นผู้สวดร่วมกันภาษาที่ใช้ร้อยกรองกล่าวกันว่า เป็นภาษามคธหรือภาษามาคธีเป็นภาษากลางที่ประชาชนใช้กันอยู่ทั่วไปใช้เวลากระทำอยู่ ๗ เดือน จึงสำเร็จ

ในปฐมสังคายนาครั้งนั้น มีปัญหาที่พระภิกษุสงฆ์ไม่อาจตกลงกันได้ว่า สิกขาบทเล็กน้อยซึ่งพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้เพิกถอนได้นั้นหมายถึงสิกขาบทข้อใดบ้าง พระเถระต่างมีข้อคิดเห็นแตกต่างกัน

การสังคายนาครั้งนี้แม้จะสะสางปัญหาเกี่ยวกับพระธรรมวินัยได้สำเร็จและได้วางเป็นแบบฉบับถ่ายทอดสืบต่อมาแล้ว แต่ก็ยังส่อเค้าความแตกแยกความคิดเห็นจนเป็นเหตุให้มีการทำสังคายนาครั้งที่ ๒ และแตกเป็นนิกายในเวลาต่อมา

การสังคายนาครั้งที่ ๒ ทำภายหลังการสังคายนาครั้งที่ ๑ ประมาณ ๑๐๐ ปี มีกระทำที่วาลุการาม เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี ประเทศอินเดีย พระเจ้ากาลาโสกราชทรงเป็นผู้อุปถัมภ์ โดยมีพระเวตะเป็นผู้สอบถาม พระสัพพกามี เป็นผู้ตอบปัญหาทางวินัยที่เกิดขึ้น มีพระสงฆ์เข้าร่วมประชุมสังคายนา ๗๐๐ รูป ใช้เวลากระทำอยู่ ๘ เดือน จึงแล้วเสร็จ ประเด็นสำคัญอย่างหนึ่งในการสังคายนาครั้งนี้คือข้อวินิจฉัยเกี่ยวกับวัตถุ ๑๐ ประการผิดต่อวินัยบัญญัติหรือไม่ แต่จุดสำคัญคือเกิดความขัดแย้งเกี่ยวกับปรัชญาพื้นฐานหรือหลักธรรม ได้แตกออกเป็นนิกายใหญ่สองนิกายคือ นิกายเถรวาทกับนิกายอาจารย์วาท นิกายเถรวาทมีจุดมุ่งหมายเพื่อการหลุดพ้นจากความทุกข์ เลื่อมใสในศรัทธา ปฏิบัติพระธรรมวินัยตามที่พระพุทธเจ้าสั่งสอนไม่เปลี่ยนแปลงจากที่กำหนดไว้ในการสังคายนาครั้งแรก ส่วนนิกายอาจารย์วาทหรือมหายานมุ่งที่จะได้พุทธบารมีเป็นพระ โพธิสัตว์เพื่อช่วยเหลือมนุษยชาติให้พ้นทุกข์โดยเน้นที่ความกรุณาเป็นสำคัญ

การสังคายนาครั้งที่ ๓ กระทำขึ้นที่โอศการาม กรุงปาตลิบุตร ประเทศอินเดียภายหลังจากการสังคายนาครั้งที่ ๒ ประมาณ ๒๐๐ ปี โดยมีพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นองค์อุปถัมภ์ สืบเนื่องจากพวกเดียรถีย์นักบวชศาสนาอื่นมาปลอมบวชเพื่อหวังลาภยศและทรัพย์สิน เงินทอง พระโมคคัลลบุตรคิสิกเถระได้ประชุมคณะสงฆ์ทั้งหมดแล้วจัดให้นั่งเป็นหมู่ตามนิกาย แล้วสอบถามว่าพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอะไร ต่างตอบตามความเชื่อของตนทำให้รู้ว่าพระภิกษุรูปใดปลอมมาบวช พระเจ้าอโศกมหาราชทรงให้สีกพระภิกษุผู้ปลอมมาบวชเหล่านั้น แล้วจึงกระทำสังคายนา โดยมีพระสงฆ์ร่วมประชุม ๑,๐๐๐ รูป ใช้เวลากระทำอยู่ ๕ เดือน จึงแล้วเสร็จ ภายหลังการสังคายนาครั้งนี้ พระไตรปิฎกครั้งนี้ พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งธรรมทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาถึง ๙ สาย โดยเฉพาะพระมหินทเถระเป็นธรรมทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เกาะลังกา สายที่สำคัญอีกสายหนึ่ง คือ พระโสณเถระและอุตตระเถระ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่สุวรรณภูมิ นับเป็นดินแดนที่มีการสังคายนาพระไตรปิฎกในครั้งต่อ ๆ มา

การส่งธรรมทูตของพระองค์ยังช่วยเผยแผ่ไปยังดินแดนในประเทศต่าง ๆ ได้เป็นแบบอย่างการศึกษาให้กับประชาชนทั่วไป โดยวัดได้เป็นศูนย์กลางการศึกษา ความรุ่งเรืองที่เด่นชัดขึ้นมาคือมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาที่มีชื่อว่า “นาลันทา” จนกระทั่งถูกผู้ปกครองต่างศาสนาทำลายล้าง นับตั้งแต่ราวปี พ.ศ.๑๐๗๒ กษัตริย์มีหิรกุลละผู้นำถือนิกายไสวะได้ทำลายล้างสถาปนาหอสมุด อาคารใหญ่ ๆ จำนวนมาก กระทั่งต่อมาประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ มุสลิมได้เข้ามาบุกอินเดียถึง ๑๗ ครั้ง ทำลายวัดและหอสมุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้ทำลายศูนย์กลางทางพุทธศาสนา

แหล่งสุดท้ายในแคว้นเบงกอลราว พ.ศ.๑๗๔๕ ระบบการศึกษาของพระพุทธศาสนา วัดและคัมภีร์
ในห้องสมุดถูกทำลายอย่างต่อเนื่องรวดเร็วเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาเสื่อมลงไปมากยิ่งขึ้น

คณะสมณทูตที่ไปเผยแผ่ทั้ง ๕ สายในการสังคายนาครั้งที่ ๓ ได้แก่

๑. คณะของมัชฌันติกเถระไปแคว้นแคชเมียร์และคันธาระอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ
ของอินเดีย ซึ่งได้แก่แคว้นแคชเมียร์และอัฟกานิสถานในปัจจุบัน

๒. คณะพระมหาทะวะ ไปมหิสทกมณฑลและแถบลุ่มน้ำโคทาวรี ปัจจุบันได้แก่รัฐ
ไมซอร์และดินแดนแถบภาคใต้ของอินเดีย

๓. คณะพระรักจิตะ ไปนวนวาตีประเทศ ได้แก่แคว้นกนราเหนือ ไปทางตะวันตกเฉียงใต้
ของอินเดีย รัฐมหาราษ

๔. คณะพระธรรมรักจิต มีเชื้อสายเป็นกรีก ไปอปร์นตกชนบท อยู่ริมฝั่งทะเลอารเบียน
ทางทิศเหนือของบอมเบย์

๕. คณะมหาธรรมรักจิต ไปแคว้นมหาราษฎร์ ปัจจุบันเป็นดินแดนแถบ
ตะวันออกเฉียงเหนือ ห่างจากเมืองบอมเบย์

๖. คณะพระมหารักจิต ไปโยนกประเทศได้แก่แคว้นของพวกฝรั่ง ชาตกรีกในทวีปเอเชีย
ตอนกลางเหนือประเทศอิหร่านต่อขึ้นไปจนถึงเตอร์กิสถาน

๗. คณะพระมัชฌิมและพระมหาเถระอีก ๔ รูป คือ พระกัสสปโคตะ พระมูลกเถระ
พระทุนทิสสระและพระทะวะ ไปดินแดนแถบภูเขาหิมาลัย ได้แก่ เนปาล ซึ่งอยู่ตอนเหนือของ
อินเดีย

๘. คณะพระโสณะ และพระอุตตระไปดินแดนสุวรรณภูมิ ได้แก่ พม่า ไทย และมอญใน
ทุกวันนี้

๙. คณะพระมหินทระ ไปเกาะลังกา (จรัส พยัคฆราชศักดิ์ และคณะ, ๒๕๔๔, หน้า ๘)

การสังคายนาครั้งที่ ๔ ห่างจากครั้งที่ ๓ ที่กระทำขึ้นในประเทศอินเดียราว ๓ - ๔ ปี โดย
มีพระมหินทเถระเป็นประธานและพระเจ้าเทวานัมปิยติสสระทรงเป็นผู้อุปถัมภ์ การสังคายนาคราว
นี้พระสงฆ์เข้าร่วม ๖,๘๐๐ รูป ทำสังคายนาที่อุปัราม เมืองอนูราชปุระใช้เวลา ๑๐ เดือน จึงแล้ว
เสร็จ เหตุหนึ่งแห่งการสังคายนาครั้งนี้เพื่อประดิษฐานตั้งมั่นพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป เป็นการ
วางรากฐานเพื่อให้ผู้บวชสามารถสวดคัจฉาพระธรรมวินัยและนำไปปฏิบัติให้ถูกต้องเป็นแบบเดียว
พุทธศาสนากลายเป็นศาสนาประจำชาติในเวลาต่อมา

การสังคายนาครั้งที่ ๕ ในราว พ.ศ.๕๑๔ - ๕๒๖ พระเจ้าวัฏฏคามินี ทรงทำสงคราม

ฝ่ายแพ้วพวกทมิฬต้องเสด็จหลบหนีออกจากเมืองอนูราชปุระ ซึ่งเป็นเมืองหลวงได้รับความ
 อนุเคราะห์จากพระภิกษุสงฆ์ตามหัวเมืองต่าง ๆ มีพระมหาติสสะเถระ เป็นหัวหน้าช่วยเหลือตน
 พระองค์สามารถรวบรวมกำลังปราบพวกทมิฬ สำเร็จจนได้กลับมาครองราชสมบัติ พระเจ้า
 วัฏฏคามินีทรงระลึกถึงเหล่าภิกษุสงฆ์ที่เคยช่วยเหลือจึงได้นิมนต์เข้ามาอยู่ที่ “อภัยคีรีวิหาร” ทำให้
 คณะสงฆ์เดิมในเมืองอนูราชปุระฝ่ายมหาวิหารตั้งข้อรังเกียจไม่ยอมรับร่วมทำสังฆกรรม โดยถือว่า
 พระสงฆ์ฝ่ายอภัยคีรีวิหารไม่เคร่งครัดต่อการปฏิบัติพระธรรมวินัย เป็นเหตุให้เกิดแตกเป็นคณะ
 สองฝ่ายซึ่งมีความคิดเห็นและการปฏิบัติที่แตกต่างกันจนพุทธบริษัทจะเกิดความสับสน
 พระเจ้าวัฏฏคามินี จึงทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ทำการสังคายนาครั้งที่ ๕ ซึ่งเป็นครั้งที่ ๒ ในลังการาว
 พ.ศ.๔๓๓ (บางแห่งว่า ๔๕๐) ที่อาโลกเสนสถานในมณฑลชนบท โดยมีพระพุทธตเถระเป็น
 ประธานและเป็นผู้ชักถาม พระติสสมหาเถระเป็นผู้วิธัชชา มีพระสงฆ์เข้าประชุม ๑,๐๐๐ รูป ใช้
 เวลาสังคายนาอยู่ ๑ ปี จึงสำเร็จ แล้วจารึกลงในใบลานไว้เป็นหลักฐาน ด้วยเล็งเห็นการณ์ข้างหน้าว่า
 บุคคลจะจดจำคัมภีร์พระไตรปิฎกไว้ไม่ได้ทั้งหมด จึงนับเป็นครั้งแรกที่มีการเขียนคัมภีร์
 พระไตรปิฎกลงในใบลานเป็นลายลักษณ์อักษร ด้วยเหตุที่ชาวลังกานิยมใช้เขียนใบลาน
 เวลาเก็บคัมภีร์พระไตรปิฎกก็ใช้ไม้ไผ่ทำปกหน้าหลังแล้วจึงใช้เชือกร้อยผูกมัด การสังคายนาครั้งที่
 ๕ จึงมีความสำคัญมาก เป็นเหตุให้มีการคัดลอกคัมภีร์พระไตรปิฎกแพร่หลายไปในหมู่พุทธบริษัท
 ตลอดจนมีการจำลองนำคัมภีร์พระไตรปิฎกอันเป็นคัมภีร์สำคัญของพระพุทธศาสนาไปยังถิ่นฐาน
 ประเทศต่าง ๆ (สถาพร อรุณวิลาศ, ๒๕๓๔, หน้า ๘ อ้างอิงจาก พระสุตาวุธวิสิฐ, ๒๕๓๔, หน้า
 ๘- ๙)^๖

การสังคายนาครั้งที่ ๕ ที่ประเทศศรีลังกา จึงถือเป็นการกำเนิดวัฒนธรรมการจารใบลาน
 ครั้งแรกแต่เบื้องต้นสันนิษฐานว่าก่อนการสังคายนาครั้งที่ ๕ นั้นวัฒนธรรมการจารใบลานน่าจะ
 กำเนิดขึ้นในประเทศอินเดียก่อนแล้ว เนื่องจากปรากฏหลักฐานที่นำไปสู่การสันนิษฐานคือในวินัย
 ปิฎกว่าด้วย สัปปาณกวรรคโอณวิสตวิสสสิกขาบท ตอนปาจิตติยกัณฑ์ (ว่าด้วยการอุปสมบทให้
 บุคคลที่มีอายุหย่อนกว่า ๒๐ ปี) กล่าวถึงสมัยที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันในกรุง

^๖หลังการสังคายนาครั้งที่ ๕ มีการสังคายนาที่เป็นที่ยอมรับของประเทศไทยอีกสองครั้งคือครั้งที่ ๖ กระทำในราว
 ปี พ.ศ.๒๕๖ โดยพระพุทธโฆษาจารย์ได้เป็นประธานขมุนสงฆ์ แปลคัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถถาจาก
 ภาษาสิงหลซึ่งเป็นภาษาชนพื้นเมืองกลับเป็นภาษาบาลี และในครั้งที่ ๗ พระเจ้าปรากรมพาหุที่ ๑ (ในราว พ.ศ.
 ๑๖๕๖- ๑๗๒๕) ทรงจัดให้มีการสังคายนาขึ้นที่เมืองโปตนารูวะ

ราชคฤห์มีกุมาร ๑๗ คน มีเด็กชายอุบาสิกาเป็นหัวหน้า มารดาบิดาอุบาสิกาหาร่ำพืดถึงวิธีการที่จะทำให้อุบาสิกาสุขสบายเมื่อยามตนเองล่องลับไป ตอนหนึ่งว่า “ถ้าเจ้าอุบาสิกาเรียนเขียนหนังสือนี้จะมีระบบ ถ้าเจ้าอุบาสิกาเรียนวิชาคำนวณด้วยวิธีอย่างนี้ เจ้าอุบาสิกาจะอยู่สุขสบายไม่ลำบาก...” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕, หน้า ๕๑๓)

ประเด็นดังกล่าวนี้พระมหาเสถียรพงศ์ ปุณณฺโณ กล่าวในลักษณะคล้องกันว่า “การเขียนหนังสือในสมัยก่อนพุทธกาลน่าจะมีมาก่อนแล้ว ในพระไตรปิฎกเองก็มีข้อความเกี่ยวกับการจัดเขียนเป็นครั้งคราว เช่น ตอนหนึ่งห้ามภิกษุเล่นเกม “อักขริกา” ได้แก่การทายอักษรในอากาศหรือบนหลังเพื่อนภิกษุ วิชาเขียนหนังสือ (เลขา) ซึ่งได้รับยกย่องว่าเป็นศิลปะพิเศษอย่างหนึ่งศึกษาบทบางข้อห้ามภิกษุณีเรียนศิลปะทางโลกหนึ่งในศิลปะเหล่านี้คือ วิชาเขียนหนังสือในบทสนทนาภายในครอบครัวพ่อแม่ปรารถนาจะให้บุตรเรียนวิชาอะไรดี ถ้าจะให้เรียนเขียนหนังสือบุตรก็อาจจะยังชีพอยู่ได้สบาย แต่ก็อาจเจ็บนิ้วมือ ถ้าภิกษุณีเขียนหนังสือพรรณนาคุณของอดีตวิบากกรรม (การฆ่าตัวตายเอง) ปรับทุกข์ทุกตัวอักษร ถ้ามีผู้อ่านพบข้อความนั้นเข้าเห็นคิดเห็นงามด้วยแล้วฆ่าตัวตายตามนั้นปรับอาบัติปาราชิก (อมรเมธาจารย์ (นคร เขมปาตี) และคณะ, ๒๕๓๘, หน้า ๑๑)

ส่วนสาเหตุที่ก่อนการสังคายนาครั้งที่ ๕ วัฒนธรรมคัมภีร์ไบเบิลไม่ได้รับการกล่าวถึงนั้น อาจเป็นผลสืบเนื่องจากประเทศอินเดียสมัยพุทธกาลนั้นมีประเพณีการท่องจำแบบมุขปาฐะซึ่งเป็นที่ยอมรับมาแต่โบราณกาล กล่าวว่ามีในยุคที่มีอักษรศาสตร์ใช้แพร่หลายในประเทศแล้วเหล่าบรรดาพราหมณาจารย์เจ้าของลัทธิต่าง ๆ ยังคงท่องจำบทพระธรรม แล้วถ่ายทอดทางปากในการประชุมสาขาย่อยพระเวทเพื่อชักชวนความทรงจำโดยพราหมณาจารย์ชั้นผู้ใหญ่มักพบบริวารมาชุมนุมชักชวนความเข้าใจกัน โดยสถานที่สาขาย่อยนั้นมีรั้วรอบขอบชิด ห้ามมิให้ชนต่างวรรณะเข้าฟัง แม้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ พระอิ้งจจาริกธรรมมาอินเดียท่านก็ได้บันทึกว่า “พระเวทของพราหมณ์ถ่ายทอดกัน โดยมุขปาฐะไม่นิยมการจารึกลงเป็นลายลักษณ์ลงบนกระดานหรือใบไม้ พราหมณ์ผู้ทรงความรู้สามารถสาขายพระเวทได้ถึงแสน โสลก” ส่วนในทางพุทธศาสนาก็ถืออนุโลมตามธรรมเนียมนั้น ๆ (เสถียร โพธิ์นันทะ, ๒๕๔๓, หน้า ๗๒) ความนิยมในการท่องจำบางส่วนมีความเชื่อว่าจะช่วยสร้างความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างผู้เรียนและผู้สอน และเป็นการเรียนที่สร้างสมาธิ ฝึกจิตของผู้เรียนไปด้วย. เปลได้ เคยกล่าวไว้ว่า ‘การคิดอักษรขึ้นใช้แทนการท่องจำทำให้มนุษย์ขาดอานุภาพแห่งการทรงจำ คือแทนที่จะจดจำจากอินทรีย์ภายใน ต้องอาศัยสัญลักษณ์ภายนอกเข้าช่วย’ ” (อมรเมธาจารย์ (นคร เขมปาตี) และคณะ, ๒๕๓๘, หน้า ๑๒)

เบื้องต้นการบันทึกพุทธวจนะลงใบลานในการสังคายนาครั้งที่ ๕ ศรีลังกาก็น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียด้วย เนื่องจากอินเดียกับศรีลังกามีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นจึงมีผลต่อ

การหิบบัณฑิตวัฒนธรรม เบื้องต้นประวัติศาสตร์ลังกามักจะเริ่มต้นตั้งแต่การเสด็จมาของเจ้าชายวิชัย กับบริวาร ๗๐๐ คน (ตำนานระบุว่า พ.ศ.๑) สันนิษฐานว่าพระองค์เป็นเชื้อสายขัตติยะแห่ง นครสิงหปุระ แคว้นพาละ เหตุเพราะมีความประพาศเสียหายจึงถูกพระบิดาขับไล่ออกจาก แคว้นแคว้นพร้อมบริวาร หลังจากลอยลำกลางทะเลได้ขึ้นฝั่งและยึดเกาะลังกาในสมัยต่อมา ซึ่งเดิม เกาะลังกานั้นเป็นที่อยู่ของพวกยักษ์ตามคำเรียกขานของพระเจ้าวิชัย มีหลักฐานยืนยันว่าชนกลุ่มนี้ ย้ายมาจากอินเดียตอนใต้และตั้งหลักแหล่งอยู่บนลังกาดังแต่ในยุคโบราณกาลสันนิษฐานว่าพระเจ้า วิชัยและบริวารได้เดินทางมาตามเส้นทางเดิมของยักษ์ เมื่อเข้ามาถึงแล้วก็ได้แต่งงานกับธิดายักษ์ และให้บริวารไปสร้างเมืองในบริเวณรอบนอก หลังจากนั้นชาวลังกาก็สร้างความสำเร็จต่าง ๆ มากมายด้วยความช่วยเหลือจากพวกยักษ์ซึ่งประสบความสำเร็จได้อย่างรวดเร็ว ต่อมาพระเจ้าวิชัย ได้แต่งงานกับพระราชธิดาของกษัตริย์ทมิฬปัญทยะแห่งแคว้นมูราทางอินเดียทางตอนใต้ มีบริวาร ติดตามมาด้วย ๑,๐๐๐ คน (มัลลาลาเสกรา, ๒๕๕๔, หน้า ๒๓- ๒๕)

ความสัมพันธ์ด้านศาสนา ในการส่งคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๓ สมัยพระเจ้าอโศก มหาราชนั้น เมื่อเสร็จสิ้นการส่งคายนาได้ส่งสมณทูตจำนวน ๙ สายไปเผยแผ่ยังดินแดนต่าง ๆ โดย สายที่ ๘ โดยมีพระมหินทเถระและพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ไปเผยแผ่ยังประเทศศรีลังกา ซึ่งการ ไปเผยแผ่ศาสนาครั้งนี้ไม่ใช่เป็นครั้งแรก บันทึกของคัมภีร์ทีปวงศ์และมหาวงศ์ บรรยายเหตุการณ์ ตรงกันเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าเสด็จลังกา ๓ ครั้งกล่าวคือ ๑ หลังจากตรัสรู้แล้ว ๕ เดือน ๒. หลังจาก ตรัสรู้ ๕ ปี ๓. หลังจากตรัสรู้ ๘ ปี ข้อมูลดังกล่าวไม่สามารถสืบค้นว่ามีความเป็นจริงมากน้อย เพียงใดเนื่องจากเหตุการณ์เกิดขึ้นมานานมาก แต่เรื่องเหล่านี้ก็มีการเล่าขานสืบทอดกันมาแต่ โบราณกาล และในสมัยเดียวกันพระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งพระราชธิดาคือนางสังฆมิตตาเถรีไป เป็นปวัตตินี^๖ บวชกุลธิดาของให้แก่ชาวลังกาพร้อมทั้งศรีมหาโพธิ์จากพุทธคยาอันเป็นสถานที่ตรัสรู้ ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาลังกา เพื่อแสดงความปรารถนาดีแทนพระองค์ (มัลลาลาเสกรา, ๒๕๕๔, หน้า ๒๒, ๓๕)

ด้วยความสัมพันธ์ดังกล่าวศรีลังกาได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากอินเดียโดยตรง รวมถึงวัฒนธรรมการจารใบลานด้วย อย่างไรก็ตามการแพร่กระจายวัฒนธรรมจากอินเดียสู่ ศรีลังกาดังกล่าวนี้น่าจะสัมพันธ์กับแนวคิดของโบแอส์ที่เชื่อว่า กลุ่มชนที่มีวัฒนธรรมคล้ายคลึงกันจะเป็นกลุ่มที่มีความสนิทสนมและมีความสัมพันธ์กันมาก่อน วัฒนธรรมคือระบบสัญลักษณ์ที่แพร่กระจายออกไป เพราะคนย้ายถิ่นและนำเอาวัฒนธรรมเก่าติดตัวไปด้วยหรือคนในกลุ่มอื่นมาติดใจวัฒนธรรมของคนกลุ่มนี้ และขอยืมวัฒนธรรมไปใช้ (อมรา พงศาพิชญ์, ๒๕๓๓, หน้า ๑๑๕)

^๖ปวัตตินี หมายถึง อุปัชฌาย์ภิกษุณี

พื้นที่ที่นิยมวัฒนธรรมการจารใบลาน คือ อินเดียได้ ในขณะที่อินเดียทางตอนเหนือก็นิยมบันทึกลงกระดาษ

อย่างไรก็ดีหลังการสังคายนาครั้งที่ ๑ ในอินเดียแล้ว ประเทศที่ทำการสังคายนาต่อมา คือ ศรีลังกา ดังนั้นเมื่อดังนั้นเมื่อพุทธศาสนาเสื่อมไปจากอินเดีย ศรีลังกาได้กลายเป็นประเทศที่สืบพุทธและสามารถธำรงพุทธศาสนาได้มั่นคงที่สุด และการสังคายนาที่สำคัญอีกครั้งหนึ่งในศรีลังกา คือ การสังคายนาครั้งที่ ๗^{*} ซึ่งการสังคายนาในครั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องจากพุทธศาสนาในศรีลังกาช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ได้ถูกแทรกแซงจากปัญหาทาง มีการทำสงครามแย่งชิงความเป็นใหญ่ระหว่างชาวสิงหลและชาวทมิฬ พระเจ้าแผ่นดินมุ่งเพียงรักษาความมั่นคงในพระราชอำนาจมากกว่าที่จะทำนุบำรุงพุทธศาสนา พระภิกษุสงฆ์ตั้งข้อรังเกียจระหว่างคณะนิกายไม่ยอมรับร่วมทำสังฆกรรม เมื่อมาถึงรัชสมัยพระเจ้าปรักรมพาหุที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๕๖- ๑๗๒๕) ทรงเล็งเห็นความเสื่อมของพุทธศาสนาจากการที่คณะสงฆ์แตกแยกนิกายต่าง ๆ ไม่เคร่งครัดต่อพระวินัย พระสงฆ์บางรูปมีทรัพย์สินสมบัติมาก บ้างก็ประกอบเครื่องนาฬิกาหลังจากพระองค์ปราบปรามพวกทมิฬสร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่บ้านเมือง จึงได้จัดให้มีการสังคายนาขึ้นที่เมืองโปลนารูวะอันเป็นเมืองหลวงขณะนั้น อาราธนาพระสงฆ์และเจ้าอาวาสทั่วประเทศ ๑,๐๐๐ รูป โดยมีพระเจ้ากัสสะเถระเป็นประธานได้สอบถามความรู้ความเข้าใจในเรื่องพระวินัยบัญญัติในระยะแรกไม่อาจตกลงกันได้ เพราะไม่ได้สมาคมนานเป็นเวลานาน แต่ด้วยพระปรีชาสามารถของพระเจ้าปรักรมพาหุที่ ๑ ทำให้พระสงฆ์ตกลงกันได้ที่จะปฏิบัติพระธรรมวินัยตามแบบคณะมหาวิหาร กลุ่มพระสงฆ์ที่รวมกันใหม่จากการสังคายนาครั้งนี้ถือแนวความเชื่ออันเดียวกันที่สืบเนื่องมาแต่ครั้งพระมหินทเถระ ส่งผลให้พระพุทธานิกายเถรวาทกลับมารุ่งเรืองอีกครั้ง กล่าวว่าการสังคายนาครั้งนี้เหล่าบรรดา

* การสังคายนาครั้งที่ ๖ เกิดขึ้นในรัชสมัยพระเจ้ามหายานในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๐ พระพุทธโฆษาจารย์ได้เดินทางจากอินเดียเพื่อเขียนอรรถกถาแห่งพระอภิธรรมโดยพระอุปัชฌายะของท่านแนะนำให้ไปเขียนที่ลังกาเหตุเพราะมีตำราจำนวนมากเมื่อพระพุทธโฆษาจารย์ไปถึงได้พักอยู่ ณ คันทก บริเวณในมหาวิหาร คือ หอสมุดของวัดขณะนั้น พระสังฆปาละได้ทดสอบภูมิรู้และทิวะของพระพุทธโฆษาจารย์โดยยกบาลีพุทธภาษิตบทหนึ่งให้พระพุทธโฆษาจารย์แต่งแก้กระทุบเท่านั้นได้สำเร็จเป็นปณณชื้อเรียกว่า “วิสุทธีมรรค” ซึ่งกับย่อหนังสือคัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งหมด ต่อมาจึงได้รับการคัดสรรให้ “วิสุทธีมรรค” เป็นหนังสือดีเยี่ยม และในราวปี พ.ศ. ๕๕๖ พระพุทธโฆษาจารย์ได้เป็นประธานชุมนุมสงฆ์ แปลคัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถาจากภาษาสิงหล ซึ่งเป็นภาษาชนพื้นเมืองกลับมาเป็นภาษาบาลีตลอดจนตรวจสอบพระคัมภีร์ต่าง ๆ ในลังกาเปรียบเทียบกับอินเดีย มีการเผาคัมภีร์ที่ไม่ถูกต้อง พระพุทธโฆษาจารย์จึงสามารถวางรากฐานพระพุทธศาสนาตามแนวพระมหินทเถระให้มั่นคงขึ้นในลังกาอีกครั้ง

ประเทศแถบเอเชียอาคเนย์หลายประเทศได้ไปสืบศาสนาไปยังประเทศของตนด้วย ทั้ง พม่า สยาม กัมพูชา ซึ่งช่วงดังกล่าวพบหลักฐานที่สัมพันธ์กับราชอาณาจักรต่าง ๆ ปัจจุบันบรรดาประเทศเหล่านี้ยังคงสืบพุทธศาสนาเถรวาทเป็นศาสนาหลักของอาณาจักร และปรากฏการสืบวัฒนธรรม คัมภีร์ใบลานในอาณาจักรอย่างหนึ่ง ดังนั้นวัฒนธรรมคัมภีร์ใบลานจึงกลายเป็นวัฒนธรรมร่วมของภูมิภาคเอเชียอาคเนย์

อย่างไรก็ดีก่อนการรับพุทธศาสนาเข้ามานั้นอาณาจักรเหล่านี้มีวัฒนธรรมท้องถิ่นดั้งเดิม อยู่ก่อนแล้วดังศาสตราจารย์ฮอร์ซ เซเดย์ กล่าวถึงดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ได้รับแรงงูใจ จากอินเดีย ว่าบริเวณดังกล่าวนั้นมีไชนาป่าแต่เป็นชุมชนที่ความเจริญทางวัฒนธรรมที่สูงอยู่แล้ว และการที่อิทธิพลอินเดียมาอิทธิพลในแถบนี้มีไชนาเริ่มฝ่ายเดียว แต่เป็นการสมัครใจ ซึ่งเป็นการเลือกรับวัฒนธรรมอินเดียมาผสมผสานกับวัฒนธรรมดั้งเดิม (ผาสุข อินทราวุธ, ๒๕๔๕, หน้า ๒) ดังนั้นเมื่อประเทศเหล่านี้รับพุทธศาสนาไปยังราชอาณาจักรแล้วคงมีนำไปปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมบริบททางสังคม

ปัจจุบันเอกสารใบลานที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดคือคัมภีร์ที่ค้นพบที่ถ้ำอภัยสถานซึ่งเป็น ดินแดนอยู่บนเส้นทางสายไหมเชื่อมทอดระหว่างยุโรปกับจีน และยังเป็นทางผ่านจากจีนไปสู่ อินเดียด้วย คัมภีร์ดังกล่าวสันนิษฐานว่าจารขึ้นในราว พ.ศ.๕๔๐- ๕๔๐ เรื่องราวว่าด้วยพระสูตร พระวินัย ตลอดจนจารึกหลากหลายจารด้วยภาษาสันสกฤต คัมภีร์ที่พบนอกจากจะจารลงใบลาน แล้วยังพบว่าจารลงเปลือกไม้และหนังแกะ

ส่วนพุทธศาสนาฝ่ายมหายานนั้นมีประเพณีการบันทึกพุทธวจนะเป็นลายลักษณ์อักษรกันแต่ นิยมจารลงแผ่นทองแดง โดยในราวปีพุทธศักราชที่ ๖๔๓ (บางแห่งเชื่อว่าเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๔) พุทธศาสนาฝ่ายสัพพัตติกวาทซึ่งเป็นนิกายที่แยกออกจากเถรวาทไปรวมกับมหายาน ได้ทำ สังคายนาคัมภีร์พระไตรปิฎกที่เมืองกษะมิระหรือเคชเมียร์ประเทศอินเดีย^๑ โดยมีพระเจ้ากนิษกะ เป็นองค์อุปถัมภ์ใช้ภาษาสันสกฤตจารึกลงบนแผ่นทองแดงแล้วบรรจุลงหีบศีลานำไปเก็บไว้ที่ ปราสาท (สถาพร อรุณวิลาศ, ๒๕๓๔, หน้า ๓๒- ๓๓)

๒. การแพร่กระจายวัฒนธรรมคัมภีร์ใบลานในดินแดนสุวรรณภูมิ

พุทธศาสนาแพร่กระจายมายังดินแดนสุวรรณภูมิครั้งแรกในการสังคายนาพระไตรปิฎก ครั้งที่ ๓ ที่ประเทศอินเดียในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เมื่อเสร็จสิ้นการสังคายนาคณะสมณทูตสาย ที่ ๘ โดยพระโสณะและพระอุตตระได้เดินทางมาเผยแผ่ยังดินแดนสุวรรณภูมิ แต่ดินแดนดังกล่าวนี้

^๑หลักฐานเรื่องสถานที่ และรายละเอียดอื่น ๆ ปรากฏหลักฐานในที่ต่าง ๆ ไม่ตรงกัน บางแห่งไม่ยอมรับการสังคายนาครั้งนี้

ยังไม่สามารถสรุปได้แน่ชัดว่าหมายถึงพื้นที่ส่วนใด พื้นที่ที่ได้รับการสันนิษฐานและเป็นที่ยอมรับมี ๒ แห่ง คือ

๑. บริเวณเมืองสะเทิมในประเทศพม่า ในหนังสือศาสนวงศ์ พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวไว้ในอรรถกถาว่าสุวรรณภูมิอยู่ห่างจากเกาะลังกา ๗๐๐ โยชน์ ใช้เวลาเดินทางด้วยเรือไป ๗ วัน ๗ คืน และเมืองสะเทิมก็อยู่ห่างจากเกาะลังกาเป็นระยะทาง ๗๐๐ โยชน์ ใช้เวลาเดินทาง ๗ วัน ๗ คืน เช่นกันและเมืองสะเทิมก็ตั้งอยู่ใกล้ทะเลจึงน่าจะเป็นเมืองสุวรรณภูมิได้ (สถาพร อรุณวิลาส, ๒๕๓๔, หน้า ๓๘ อ้างอิงจาก พระปัญญาสาโร, ม.ป.ป. หน้า ๑๕) ในนิยายพื้นเมืองของเมืองสะเทิมได้กล่าวว่าพระพุทธโฆสซึ่งเป็นบิดาแห่งพุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์ได้เกิดและถึงมรณภาพที่เมืองสะเทิมแห่งนี้ คัมภีร์พระไตรปิฎกที่เก่าที่สุดที่พบที่ประเทศพม่าคือคัมภีร์พระไตรปิฎกประเภททองคำ และจากหนังสือคำให้การของชาวกรุงเก่าแสดงให้เห็นว่าพม่ามีการสืบวัฒนธรรมการจารใบลานเป็นวัฒนธรรมการเขียนอย่างหนึ่งด้วย กล่าวคือ จากหนังสือคำให้การของชาวกรุงเก่าซึ่งเป็นหนังสือภาษาพม่าซึ่งหอพระสมุดวชิรญาณ ได้มาจากพม่า พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นพงศาวดารที่พระเจ้าอังวะมีรับสั่งให้สอบถามคนไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระเจ้าอู่หมพร (ขุนหลวงหาวัด) ในคราวที่ถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลยในคราวเสียกรุงครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๑๐ จากที่มีการแปลเป็นภาษาไทยทรงสันนิษฐานว่า

วิธีการเรียบเรียงตอนทำเนียบคุณไชว้เขว ข้าพเจ้าเข้าใจว่าหนังสือเรื่องนี้ต้นฉบับเดิมในหอหลวงเมืองอังวะเห็นจะจารหนังสือลงใบลานจะเกิดพลัดลำดับกันในคราวใดคราวหนึ่งผู้ที่เรียบเรียงกลับเข้าลำดับใหม่ไม่ได้เอาใจใส่สอบสวนเรื่องตามสมควร หรือเป็นผู้หย่อนความรู้อยู่อย่างใด เรียงเอาเข้าลำดับคลาดเคลื่อนของเดิมไปหลายแห่ง เมื่อมาแปลออกเป็นภาษาไทยพอจับเค้าได้ว่าต้นเดิมเขาจะเรียงอย่างไร ข้าพเจ้าจึงให้เรียงลำดับเสียใหม่ให้เรียบร้อย (วิณา วิสเพัญ, ม.ป.ป. หน้า ๕๐ อ้างอิงจาก อนันต์ อมรรดิย, ๒๕๔๕, หน้า ๗-๘)

๒. อาณาจักรทวารวดี จังหวัดนครปฐมในประเทศไทย ซึ่งเชื่อว่าเป็นศูนย์กลางของราชธานีของทวารวดีศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนาด้วย

อย่างไรก็ดีปัจจุบันยังไม่สามารถหาข้อสรุปได้ว่าเมืองสุวรรณภูมิหมายถึงดินแดนส่วนใด แต่พื้นที่ที่สัมพันธ์กับสุวรรณภูมิในปัจจุบัน คือ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งปัจจุบันยังเป็นพื้นที่ที่ยังรับพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำราชอาณาจักรอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะพื้นที่ในส่วนที่เป็นภาคพื้น

ทวีป ได้แก่ ไทย ลาว พม่า กัมพูชา^๑ ส่วนวิธีการเข้ามาเผยแผ่ของคณะสมณทูตนั้นสันนิษฐานว่า น่าจะใช้วิธีการเผยแผ่โดยวิธีมุขปาฐะ (Oral Tradition) หรือใช้วิธีท่องจำและวิธีการถ่ายทอดด้วยปาก เบื้องต้นน่าจะถ่ายทอดให้บรรดาชาวอินเดียที่อยู่ในพื้นที่ เนื่องจากว่าดินแดนสุวรรณภูมิน่าจะมีชาวอินเดียอาศัยปะปนกันอยู่ก่อนแล้ว ซึ่งชาวอินเดียน่าจะรู้จักดินแดนดังกล่าวนี้ตั้งแต่สมัยต้นพุทธกาล ดังจะเห็นว่าในวรรณกรรมพุทธศาสนาในชาดก มลิตนปัญหา และมหานิทเทส มักจะกล่าวถึงพวกพ่อค้าที่ชอบแล่นเรือไปค้าขายทางทิศตะวันออกซึ่งรู้จักกันในนามว่า “สุวรรณภูมิ” สมัยดังกล่าวเราทราบเพียงว่าใครต้องการความร่ำรวยให้เดินทางไปทางตะวันออก แต่ก็ไม่ได้กล่าวถึงการเผยแพร่อารยธรรม (ผาสุข อินทราวุธ, ๒๕๔๕, หน้า ๔)

อีกสมัยหนึ่งที่ที่กลุ่มชาวอินเดียอพยพเข้ามาในดินแดนสุวรรณภูมิ คือ สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชกรีธาทัพตีเข้ามาแคว้นกสิงคะ ประชากรได้หนีภัยสงครามลงเรือหลายร้อยลำ ส่วนหนึ่งได้หนีมายังดินแดนสุวรรณภูมิ และหมู่เกาะอินโดนีเซีย ในกลุ่มผู้อพยพน่าจะมีทั้งชาวบ้าน ปรมาจารย์ราชบัณฑิต และเมื่อพระเจ้าอโศกและพระอนุชานำพุทธศาสนาไปเผยแผ่เป็นครั้งแรก จึงน่าจะเทศนาแก่บรรดากลุ่มนี้ก่อน หลังจากนั้นจึงมีการเผยแผ่ต่อไปยังชาวพื้นเมืองที่อยู่ในพื้นที่ (พิฑูร มลิวัดย์ และไสว มาลาทอง, ๒๕๓๓, หน้า ๑๒๕) หลักฐานที่พบในการมาเผยแผ่พุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิที่พบก่อนพ.ศ. ๕๐๐ (พ.ศ. ๒๗๔-๓๐๔) เป็นพระพุทธรูป พระสถูปเจดีย์ ศีลารูป พระธรรมจักรและกวางหมอบ เป็นต้น

ส่วนหลักฐานที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมคัมภีร์ไบเบิลในบริเวณภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ส่วนใหญ่ปรากฏชัดเจนหลังการสังคายนาครั้งที่ ๓ ซึ่งกระทำที่ศรีลังกาในสมัยพระเจ้าปรักรมพาหุ ๑ การสังคายนาครั้งนั้นปรากฏหลักฐานว่าเหล่าบรรดาประเทศในแถบเอเชียอาคเนย์ได้ไปสืบศาสนาจากศรีลังกาด้วย และหลังจากการสืบศาสนาในครั้งนั้นก็ปรากฏหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าในพื้นที่รับพุทธศาสนานั้นปรากฏวัฒนธรรมคัมภีร์ไบเบิลในฐานะที่เป็นวัฒนธรรมที่สืบเนื่องจากศาสนาอย่างหนึ่ง ที่ ปัจจุบันพบว่าทั้ง ไทย ลาว กัมพูชา พม่ายังปรากฏการสืบวัฒนธรรมคัมภีร์ไบเบิลอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นวัฒนธรรมคัมภีร์ไบเบิลจึงถือเป็นวัฒนธรรมร่วมของภูมิภาคเอเชียอาคเนย์อย่างหนึ่ง

^๑เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นภูมิภาคหนึ่งของทวีปเอเชียที่อยู่ระหว่างอินเดีย (เอเชียใต้) กับจีน (เอเชียตะวันออก) ปัจจุบันมี ๑๑ ประเทศ แบ่ง ๒ ส่วน คือ ๑. ภาคพื้นทวีป ได้แก่ ไทย ลาว พม่า กัมพูชา เวียดนาม ๒. หมู่เกาะ ได้แก่ มาเลเซีย อินโดนีเซีย สิงคโปร์ ฟิลิปปินส์ บรูไน และติมอร์ตะวันออก ทั้งสองพื้นที่ในยุคจารีตนั้น (ศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔) มีศาสนาใหม่เข้ามา ๒ ศาสนา คือ ๑. ศาสนาพุทธเถรวาทซึ่งได้เข้ามาเป็นศาสนาหลักของภาคพื้นทวีป ยกเว้นเวียดนาม ที่นับถือขงจื้อ สืบเนื่องจากเคยตกอยู่ภายใต้การปกครองของจีนถึง ๑,๐๐๐ ปี หลังจากนั้นก็ใช้วิธีการปกครองตนเองซึ่งใช้แบบจีน ๒. ศาสนาอิสลาม ซึ่งเข้ามาเป็นศาสนาหลักของภาคพื้นสมุทร ยกเว้นฟิลิปปินส์และบาหลี

จากบทความของคายนี (Keyes) เรื่อง “who are the Tai Reflection on the invention of Identities” กล่าวถึงชุมชนชาติพันธุ์ (Ethnic Community) กลุ่มไต ซึ่งอาศัยอยู่ในประเทศไทย ประเทศลาว ภาคใต้ของประเทศไทย ภาคเหนือของประเทศไทย เวียดนาม และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียที่ใช้อักษรธรรมในการเขียนและสื่อสารทางศาสนา รวมทั้งบันทึกความรู้และเรื่องราวต่าง ๆ ร่วมกันถือว่าเป็นชุมชนศาสนาเดียวกัน มีสำนักทางประวัติศาสตร์และอัตลักษณ์ร่วมกัน หรือเป็นวัฒนธรรมการเขียนอย่างหนึ่งของชุมชนพุทธศาสนา (บัวไข เฟื่องพระจันทร์, ๒๕๕๑ หน้า ๑ , อ้างอิงจาก Keyes, 1995, p.17)

๓. การแพร่กระจายวัฒนธรรมคัมภีร์ใบลานในสังคมไทยและกัมพูชา

๓.๑ ความสัมพันธ์ไทยและกัมพูชา

ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์เขมรและสยามสามารถแบ่งออกเป็น ๒ ช่วง คือรัฐก่อนสมัยใหม่หรือรัฐโบราณหรือรัฐจาริต (เริ่มตั้งแต่สุโขทัย - รัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์) และรัฐสมัยใหม่ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ จนถึงปัจจุบัน

๓.๑.๑ ก่อนรัฐสมัยใหม่* หรือรัฐโบราณ (ตั้งแต่สุโขทัย- รัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์)

อาณาจักรเขมรและไทยตั้งอยู่ในตอนกลางของคาบสมุทรอินโดจีน มีพรมแดนติดต่อกัน ดินแดนทั้งสองประเทศเป็นที่ราบมีภูเขาสูงเป็นช่วง ๆ ลักษณะทางภูมิศาสตร์เอื้อต่อการไปมาหาสู่และติดต่อกันระหว่างประชากรทั้งสองประเทศ การติดต่อระหว่างสองประเทศนี้น่าจะเกิดขึ้นมานานแล้วซึ่งเป็นการติดต่อที่มีความสัมพันธ์ลึกซึ้งและสม่ำเสมอไม่ขาดตอน หลักฐานเกี่ยวกับสยามปรากฏขึ้นครั้งแรกในจารึกภาษาจามราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ (พุทธศตวรรษที่ ๑๗) จารึกหลักนี้กล่าวถึงชาวสยาม ชาวจีน ชาวเขมร และชาวพุกาม (อุไรศรี วรสระริน, ๒๕๔๔, หน้า ๑๑ อ้างอิงจาก Aymonier, 1891, p.29) นอกจากนี้ยังปรากฏคำว่า “สยามกุก” อีกครั้งบนจารึกเล็ก ๆ สองแห่งพร้อมด้วยภาพสลักขบวนทหารที่ระเบียบปราสาทนครวัด ภาพสลักนี้แสดงภาพขบวนทหารที่แต่งกายแตกต่างไปจากทหารเขมร (อุไรศรี วรสระริน, ๒๕๔๕, หน้า ๑๑ อ้างอิงจาก GOLOUBEV, V; COEDES, G, 1932, p. 58, 572, 573)

การปรากฏส่วนการตั้งถิ่นฐานของอาณาจักรขอมในบริเวณอินโดจีนนั้นปรากฏตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๒ (พุทธศตวรรษที่ ๗) โดยมีอาณาจักรฟูนันเป็นอาณาจักรแรก ครั้นเมื่อล่มสลาย

*การปกครองรูปแบบดังกล่าวนี้ไม่มีพรมแดนชัดเจน ไม่ถือหลักอธิปไตยเหนือดินแดน ประกอบด้วยศูนย์อำนาจน้อยใหญ่แต่อำนาจไม่รวมศูนย์ หัวเมืองส่วนใหญ่ไม่รังเกียจชาติพันธุ์แม้แต่ขุนนางก็มาจากความแตกต่างทางชาติพันธุ์

ไปแล้วก็ถูกแทนด้วยอาณาจักรเจนละ ต่อมาพัฒนาไปเป็นขอมสมัยพระนคร หลังพระนคร
จนกระทั่งถึงสมัยปัจจุบัน ช่วงที่อาณาจักรขอมรุ่งเรืองที่สุดคือ สมัยพระนครนับตั้งแต่พุทธศตวรรษ
ที่ ๑๔- ๑๘ โดยเฉพาะในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ สมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (๑๕๔๕- ๑๕๕๒)
อำนาจขอมได้ขยายอิทธิพลไปกว้างไกลมาก ครอบคลุมพื้นที่ทั้งในส่วนของอาณาจักรกัมพูชา ลาว
บางส่วน และในบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาในบริเวณลพบุรี และภาคอีสานของไทย อำนาจดังกล่าว
แสดงให้เห็นผ่านศิลาจารึกและปราสาทหิน โดยเฉพาะในบริเวณภาคอีสานของไทยปรากฏปราสาทหิน
จำนวนมาก เช่น ปราสาทพนมรุ้ง เมืองคำ พิมาย ปราสาทสระกำแพงใหญ่ เป็นต้น

สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ขอมยังคงเรื่องอำนาจและยังขยายอิทธิพลออกไปเป็นบริเวณ
กว้าง ซึ่งพบหลักฐานที่ปราสาทหินจำนวนมากในบริเวณภาคอีสานในช่วงเวลาดังกล่าวโดยเฉพาะ
ปราสาทที่เรียก “อโรคยาศาลา” ในบริเวณอีสานพบประมาณ ๓๖ แห่ง นอกจากนี้ยังมีปราสาทที่
เรียกว่า “ที่พักคนเดินทาง” อีกหลายแห่ง

หลังรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ขอมได้เข้าสู่ยุคเสื่อมสั่นนิษฐานว่าเกิดจากปัจจัย ๓
ประการดังกล่าวมาเบื้องต้นในบทที่ ๒ กล่าวคือ ๑. ความขัดแย้งภายในของราชอาณาจักรกัมพูชา
๒. การรุกรานของไทย ๓. น้ำท่วมใหญ่ ซึ่งส่งผลให้บรรดาประเทศที่อยู่ภายใต้อำนาจเริ่มปลดแอก
ตัวเองส่วนหนึ่งคือสุโขทัย แต่ทั้งนี้แม้ว่าขอมจะทิ้งสุโขทัยไปแล้วแต่ความสัมพันธ์กับสยามนั้น
ยังดำเนินต่อไป สมัยอยุธยาขอมและไทยยังคงทำสงครามต่อเนื่อง จนกระทั่งสมัยธนบุรีขอมได้ตก
อยู่ในฐานะเมืองขึ้นของสยามต่อเนื่องจนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตน โกสินทร์ จนกระทั่งช่วงปลายรัชกาลขอมได้ตกไปเป็นเมืองภายใต้อาณา
นิคมของฝรั่งเศส

๓.๑.๒ รัฐสมัยใหม่ (ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ จนถึงปัจจุบัน)

ปลายรัชกาลสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ประเทศ
ในแถบอินโดจีนได้พบปัญหาารูปแบบใหม่ คือ การเข้าล่าอาณานิคมของชาวตะวันตก คือ อังกฤษ
และฝรั่งเศส โดยนำรูปแบบการปกครองแบบใหม่เข้ามา คือ การถือหลักอธิปไตยเหนือดินแดน
หมายถึงใช้เส้นพรมแดนในการแบ่งประเทศ โดยในปี พ.ศ.๒๔๐๔ ฝรั่งเศสได้ไซ่ง่อนและเวียตนาม
ได้เป็นอาณานิคม และต่อมาเริ่มสนใจลาวและกัมพูชา ในปี พ.ศ.๒๔๑๐ สยามและฝรั่งเศสมี

สนธิสัญญายอมรับกัมพูชาเป็นเมืองได้อารักขาของฝรั่งเศส ยกเว้น พระตะบอง ศรีโสภณ
เสียมเรียบ^๑

นับจากปี พ.ศ.๒๔๑๐ เป็นต้นมากัมพูชาก็เป็นอิสระจากสยาม แต่ทั้งสองอาณาจักรก็ยังมิ
เหตุให้กระทบกระทั่งกันอยู่เสมอจนกระทั่งปัจจุบัน เช่น สมัยฝรั่งเศสเข้ามาครอบครองกัมพูชาในปี
พ.ศ.๒๔๕๐ สยามยกดินแดนพระตะบอง ศรีโสภณ เสียมเรียบ เพื่อแลกเมืองด่านซ้าย ทรายตม
สมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ หรือเหตุการณ์ในอินโดจีน โดยในปี พ.ศ. ๒๔๘๓ จอมพล
ป.พิบูลสงคราม ได้เรียกร้องเอาดินแดนสามจังหวัดคืน ได้ส่งกองทัพไทยบุกไปในเขมร และด้วย
ความช่วยเหลือของญี่ปุ่นสยามจึงได้ครอบครองดินแดนสามจังหวัดอีกครั้ง รวมทั้งปราสาท
พระวิหารด้วย ภายหลังเมื่อญี่ปุ่นพ่ายสงครามโลกครั้งที่ ๒ ไทยต้องคืนดินแดนให้กับกัมพูชา แต่
ปัญหาไม่ได้สิ้นสุดเพียงเท่านั้น กล่าวคือในปี พ.ศ.๒๔๘๒ ฝรั่งเศสและเขมรได้ยื่นคัดค้านอำนาจ
อธิปไตยเหนือปราสาทพระวิหาร และในปี พ.ศ.๒๕๐๕ ศาลโลกได้ตัดสินให้ปราสาทพระวิหาร
เป็นของกัมพูชา ในปี พ.ศ.๒๕๕๐ เขมรยื่นเรื่องขอปราสาทพระวิหารเป็นมรดกโลก ไทยยื่นคัดค้าน
ด้วยแผนที่ในการขอเป็นมรดกไม่ชัดเจนว่าครอบคลุมพื้นที่ส่วนใด ความขัดแย้งเกี่ยวกับปราสาท
และพื้นที่มรดกโลกระหว่างไทยและกัมพูชายังคงเป็นปัญหาที่สรุปไม่ได้ และส่งผลให้เกิดการ
ปะทะกันอยู่เสมอ ๆ

ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างสองอาณาจักรโดยสังเขปเบื้องต้น ดูเหมือนว่าจะเกี่ยวข้องกับ
กับสงครามเป็นส่วนใหญ่ แต่อย่างไรก็ตามท่ามกลางความสัมพันธ์นี้ทั้งสองอาณาจักรได้มีการ
หยิบยืมวัฒนธรรมระหว่างกันอย่างแนบแน่นและลึกซึ้ง เช่น ด้านศาสนา นักประวัติศาสตร์ฝ่าย
ฝรั่งเศสหลายคนลงความเห็นว่าพุทธศาสนาพุทธลัทธิหินยานที่กัมพูชานับถือเป็นศาสนาประจำ
ราชอาณาจักรในปัจจุบันนี้เป็นศาสนาที่กัมพูชาได้รับจากอาณาจักรสุโขทัยเมื่อคราวที่สุโขทัยยกกองทัพไป
ย้านครม^๒ (จิตร ภูมิศักดิ์, ๒๕๕๔, หน้า ๔๓) และพุทธศาสนาแบบธรรมยุติกนิกายที่แพร่กระจาย
ในกัมพูชา กัมพูชาได้รับจากสยามในสมัยพระหริรักษ์รามาริบัติ (นักองค์ด้วงครองราชย์อยู่ในช่วงปี
พ.ศ.๒๓๘- ๒๔๐๒ เป็นโอรสของพระนารายณ์รามาริบัติ) ในช่วงปี พ.ศ.๒๓๘๕ ได้มีสุภอักษรถึง
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขอพระมหาปณ ปัญญาธิโล เข้าไปเผยแผ่ธรรมยุติ ซึ่ง

^๑เมืองพระตะบอง ศรีโสภณ เสียมเรียบ ถูกตัดมาเป็นของสยามตั้งแต่สมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาล
ที่ ๑ เพื่อให้เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์เป็นผู้ดูแลเนื่องจากเห็นว่าเคยเป็นผู้สำเร็จราชการแทนกษัตริย์เขมรเป็นระยะ
เวลานาน ในปี พ.ศ.๒๔๕๐ สยามยกทั้งสามจังหวัดดังกล่าวให้แก่ฝรั่งเศสเพื่อแลกกับด่านซ้ายและทรายตม

^๒ สงครามนี้ไม่ปรากฏหลักฐานในฝ่ายไทย แต่บันทึกจิวตาวกวนที่เข้ามาในอาณาจักรกัมพูชาเมื่อปี พ.ศ.๑๘๘๘
บันทึกว่า บ้านเมืองเขมรทรุดโทรมบอบช้ำมากเพราะทำสงครามมาก่อนนั้น ไม่มากนัก สงครามที่จิวตาวกวนพูดถึง
นี่คือสงครามที่เกิดขึ้นหลังจากที่ไทยตั้งอาณาจักรสุโขทัยแล้ว

พระมหาปานเป็นคนเมืองพระตะบอง เมื่ออายุ ๑๒ ได้บวชเณรแล้วเดินทางมาศึกษาและอุปสมบทที่ วัดสระเกศราชวรมหาวิหารกรุงเทพฯ หลังจากบวชได้ ๔ พรรษา ก็เข้าเป็นธรรมยุติกโดยมี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอุปชฌาย์ ครั้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ ทรงมีพระบรมรา ธานุญาตให้พระมหาปานกลับไปเผยแผ่ที่กัมพูชาพร้อมให้พระอมราภิรักขิต (เกิด) และพระอนุจร อีก ๘ รูป อุบาสก ๔ คนร่วมเดินทางพร้อมมหาปาน พร้อมทั้งนำเอาพระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่าง ๆ กลับไปประเทศกัมพูชาด้วย พระบาทสมเด็จพระองค์พระอภัยมณีรัชกาลที่ ๔ ได้มีนิมิตให้จำพรรษาอยู่ที่ วัดสาธุ เมืองอุคง (อุเทน วงศ์สถิต, ๒๕๕๔, หน้า ๑๗๗ - ๑๗๘)

อิทธิพลของสยาม เช่น ทางด้านศิลปะ กล่าวคือ รูปร่างของปราสาทจากกล่าวได้ว่ามี พัฒนาการมาจากลักษณะการก่อสร้างของปราสาทเขมร ด้านประติมากรรม ยอร์ช เซเดส์ กล่าวว่า ประติมากรรมแบบอุททอง (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๒-๑๔ (พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๙)) อันมีพระพักตร์ หรือใบหน้าที่ค่อนข้างเหลี่ยม ละม้ายไปข้างรูปใบหน้าที่ของประติมากรรมเขมร นอกจากนี้ยังเห็นได้ จากการแต่งกายของประติมากรรมอยุธยา และจากลวดลายเครื่องประดับในศิลปะ และอักษรไทยก็ คัดแปลงมาจากอักษรขอมอีกทีหนึ่ง (อุไรศรี วรระริน, ๒๕๔๗, หน้า ๑๔) ตัวอักษรที่ใช้ด้านศาสนา สยามนิยมตัวอักษรขอมในการบันทึก แม้ว่าในอาณาจักรจะมีลายสือไทยใช้ในสมัยพ่อขุน รามคำแหงแล้วแต่สยามก็ยังนิยมขอม ขนบดังกล่าวสืบต่อมายังกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตน โกสินทร์ จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ ๕ จึงยกเลิกไป ในราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ จารึกของพระมหากษัตริย์ พระองค์หนึ่งได้จารึกเป็นภาษาเขมร จารึกหลักดังกล่าวนี้คงสร้างขึ้นเพื่อให้ประชากรที่ใช้ภาษานี้ ซึ่งเป็นไปได้ทั้งชาวเขมรและชาวไทย และจากการศึกษาเอกสาร ไทยในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ (พุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๔) พบว่าเอกสารเหล่านี้เต็มไปด้วยคำภาษาเขมร ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ (พุทธศตวรรษที่ ๒๓) จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ (พุทธศตวรรษที่ ๒๕) ชาวไทยที่มีการศึกษา มักจะเรียนภาษาเขมร (อุไรศรี วรระริน, ๒๕๔๕, หน้า ๑๔) ช่วงที่วัฒนธรรมขอมหลังไหลเข้าสู่ สยามที่ชัดเจนที่สุด คือ สมัยเจ้าสามพระยาที่สยามดินนครธมได้ โดยครั้งนั้นสยามได้กวาดต้อน ปราชญ์ชาวกัมพูชาเข้ามายังอยุธยาจำนวนมาก ซึ่งส่งผลให้วัฒนธรรมต่าง ๆ ของขอมหลังไหลเข้า มาในสยามด้วย

ดังนั้นด้วยความสัมพันธ์ที่มีอย่างต่อเนื่อง วัฒนธรรมจึงมีความคล้ายคลึงกัน บาง วัฒนธรรมมีไม่สามารถหาต้นตอได้ว่าวัฒนธรรมดังกล่าวมีรากเหง้ามาจากกลุ่มวัฒนธรรมใด

๓.๒ การแพร่กระจายวัฒนธรรมคัมภีร์ไบเบิลในสังคมไทย

หลักฐานเกี่ยวกับวัฒนธรรมคัมภีร์ไบเบิลที่ปรากฏช่วงแรกเป็นหลักฐานที่สัมพันธ์กับ พุทธศาสนา โดยช่วงที่มีอิทธิพลต่อการแพร่กระจายนั้นสืบเนื่องจากการสังคายนาครั้งที่ ๗ ซึ่ง

พระเจ้าปรากรมพาหุทรงกระทำขึ้นที่ศรีลังกาในราวปี พ.ศ.๑๖๕๖ กล่าวว่าพระพุทธศาสนาในสมัยนี้เจริญรุ่งเรืองมากทั้งด้านการศึกษาและการปฏิบัติ กิตติศัพท์ได้แพร่กระจายมาถึง พม่า มอญ ไทย พระภิกษุเหล่านี้ได้มาสืบสวนถึงลังกา พระภิกษุต่าง ๆ ได้อุปสมบทใหม่เป็นลัทธิลังกาวงศ์ ก็อยู่ศึกษาพระธรรมวินัยที่ประเทศลังกาจนรอบรู้แล้วจึงกลับประเทศของตนและราว ปี พ.ศ.๑๘๐๐ พระภิกษุซึ่งไปบวชมาจากลังกาทวีป มาตั้งสำนักอยู่ที่นครศรีธรรมราชและชักชวนพระจากศรีลังกา มาด้วย กิตติศัพท์แพร่ถึงสุโขทัย ปี พ.ศ.๑๘๒๐ จึงได้ส่งทูตไปอาราธนาพระมหาเถระสังฆราชจาก นครศรีธรรมราชเข้ามา ณ วัดอรุณญิกในสุโขทัย พุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์จึงเจริญรุ่งเรืองตั้งแต่นั้นมา ซึ่งเมื่อพุทธศาสนามาประดิษฐานในอาณาจักรสุโขทัยแล้ว ก็ส่งผลต่อการแพร่กระจาย วัฒนธรรมคัมภีร์ใบลานแพร่กระจายควบคู่กับศาสนาอย่างเนื่อง ซึ่งการแพร่กระจายวัฒนธรรม คัมภีร์ใบลานในสังคมไทยแบ่งเป็น ๒ กลุ่มดังนี้

๓.๒.๑ การแพร่กระจายในกลุ่มราชสำนัก

หลักฐานเกี่ยวกับวัฒนธรรมคัมภีร์ใบลานที่ปรากฏในสมัยกรุงสุโขทัยปรากฏเป็นกลุ่มคำที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนา คือ คำว่า “พระไตรปิฎก” ซึ่งปรากฏให้เห็นในศิลาจารึก เช่น ในศิลาจารึกหลักที่ ๔ วัดป่ามะม่วงด้านที่ ๒ บรรทัดที่ ๔๔-๔๖ ได้กล่าวถึงพระธรรมราชาลิไทยและคัมภีร์พระไตรปิฎก คือ

...เมื่อจะทรงผนวชขอศีลนั้น พระบาทสมเด็จพระอัญศรีสุรยพงศารามมหาธรรมราชธีราช
เสด็จขึ้นขึ้นยกพระหัตถ์อัญชลี นมัสการพระสุพรรณปฏิมากร และพระไตรปิฎกที่เก็บไว้
ในราชมณเฑียรกับพระมหาสวามีสังฆราช (สถาพร อรุณวิลาศ, ๒๕๓๔, หน้า ๓๖

อ้างอิงจาก กรมศิลปากร, ๒๕๑๔, หน้า ๕๘-๕๙)

สมัยอยุธยา ด้านสังคมและวัฒนธรรมยังสืบจากสุโขทัย เช่น การรับพุทธศาสนาประจำอาณาจักร หลักฐานที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมคัมภีร์ใบลานเบื้องต้นยังปรากฏให้เห็นเป็นกลุ่มคำที่สัมพันธ์กับศาสนา คือคำว่า “พระไตรปิฎก” เช่นเดียวกับสมัยสุโขทัย เช่น “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงให้พญาจารย์ผู้รู้ดำรับพระราชพิธีไปจัดแจงตกแต่งการทั้งปวง.หลังอัญเชิญพระพุทธรูปปฏิมากรและพระคัมภีร์พระไตรปิฎกมาตั้งเป็นประธาน” (สถาพร อรุณวิลาศ, ๒๕๓๓, หน้า ๓๘) ในราชพงสาวดารสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ได้อ้างถึงขบวนแห่พระไตรปิฎกในสมัยอยุธยาว่า “...ครั้นเมื่อเสร็จการสร้างคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับทองแล้ว จึงให้เชิญพระคัมภีร์ทั้งปวงขึ้นพระยานุมาศพระราชยานต่าง ๆ ตั้งขบวนแห่สมโภชพระไตรปิฎกมีเครื่องเล่นเป็นอนเณกนานาประการเป็นมหรสพแก่ตาประชาราษฎร์ทั้งปวง” (สถาพร อรุณวิลาศ, ๒๕๓๔, หน้า ๔๒)

สมัยกรุงธนบุรีพระเจ้าตากสินทรงโปรดให้รวบรวมคัมภีร์พระไตรปิฎกจากเมืองต่าง ๆ มาคัดลอกทั้งจากนครศรีธรรมราช หัวเมืองทางเหนือ รวมทั้งกัมพูชา ภารกิจของพระองค์ยังไม่สมบูรณ์ก็ทรงสวรรคต (พิฑูร มลิวัดย์ และไสว มาลาทอง, ๒๕๓๓, หน้า ๑๔๕, ๑๔๕)

สมัยรัตนโกสินทร์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระองค์ทรงพยายามทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาที่ถือเป็นประเพณีสืบเนื่องจากสมัยก่อนทรงให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้น กล่าวคือ ทำในวันเพ็ญเดือน ๑๒ ปีวอก สัมพุทธศก จนถึงวันเพ็ญเดือน ๕ ปีระกา เอกศก จุลศักราช ๑๑๕๑ พุทธศก ๕ เดือน ก็สำเร็จการสังคายนา หลังจากนั้นจึงพระกรุณาโปรดเกล้าให้จำหน่ายพระราชทรัพย์เป็นมูลค่าให้ช่างจารคฤหัสถ์พระสงฆ์และสามเณรจารึกคัมภีร์พระไตรปิฎกซึ่งชำระบริสุทธินั้นลงใบลานใหญ่สำเร็จแล้วให้ปิดทองทับทั้งใบปกหน้าหลังและกรอบทั้งสี่เรียกว่า “ฉบับทองทิพย์” ห่อด้วยผ้ายกเชือกรัดด้วยไหม เบญจพรรณมีสลาగాแกะเป็นลวดลายเขียนอักษรด้วยน้ำหมึกและฉลากทอเป็นตัวอักษรเป็นชื่อทุกคัมภีร์ (สถาพร อรุณวิลาศ, ๒๕๓๔, หน้า ๔๒ อ้างอิงจาก เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, ๒๕๐๓, หน้า ๒๘-๒๙)

การสังคายนาครั้งนี้ นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๒ ของอาณาจักรไทย โดยครั้งที่ ๑ กระทำในสมัยอาณาจักรล้านนา กล่าวคือ ในปี พ.ศ. ๒๐๒๐ พระเจ้าติโลกราชทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ให้ทำการสังคายนาพระไตรปิฎก ต่อมาอาณาจักรดังกล่าวได้เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสยาม ผลจากการสังคายนาครั้งนั้นส่งผลให้เกิดนักปราชญ์ที่มีความสามารถในการแต่งคัมภีร์บาลีได้เป็นจำนวนมากเช่น พระรัตนปัญญาแต่งวัชชีระสารัตถสังคหะ และชินกาลมาลีปกรณ์พระพิริงสีแต่งจามเทวีวงศ์ และสันนิษฐานว่าปัญญาสชาดกก็แต่งขึ้นในสมัยนี้ และที่สำคัญพระองค์ได้ทำให้พระไตรปิฎกได้กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เช่นเดียวกับพุทธรูปสำคัญคู่บ้านคู่เมืองของชาวล้านนา (สถาพร อรุณวิลาศ, ๒๕๓๔, หน้า ๖๖)

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยรัชกาลที่ ๒ ทรงให้คัดลอกพระไตรปิฎกเพิ่มเนื่องจากฉบับเก่าบางส่วนได้หายไป สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ มีการสอบสวนให้ถูกต้องมากยิ่งขึ้น โปรดให้มีการสร้างพระไตรปิฎกฉบับหลวงเพิ่มอีกหลายฉบับครบถ้วนกว่ารัชกาลก่อน ๆ โปรดให้แปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย สมัยดังกล่าวพระองค์ทรงสร้างพระไตรปิฎกสำหรับหอหลวงอีก ๕ ฉบับ คือ ๑. ฉบับรดน้ำเอก ๒. ฉบับรดน้ำโท

๓. ฉบับทอง ๔. ฉบับเทพชุมนุม ๒ ชุด^๑ สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ มีการตรวจสอบและเทียบเคียงจากต่างประเทศ เช่น ลังกา และมอญ นับเป็นพระไตรปิฎกที่สมบูรณ์กว่าสมัยก่อน (กองแก้ว วีระประจักษ์ และวิรัตน์ อุณนาทรวรากร, ๒๕๔๖, หน้า ๑๕-๑๖)

สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ เบื้องต้นพระองค์ยังคงสืบวัฒนธรรมการสร้างพระไตรปิฎกด้วยกรรมวิธีการจารลงในใบลาน แต่ก็เริ่มรับวิทยาการการพิมพ์เข้ามา ครั้นเมื่อทรงครองราชย์ได้ ๒๕ ปี ทรงต้องการที่จะสร้างพระมหากุศล เห็นว่าพระไตรปิฎกที่เขียนไว้ในใบลานไม่มั่นคง ทั้งจำนวนก็ยากที่จะรักษา และเป็นตัวขอม ผู้ไม่รู้อ่านไม่เข้าใจ มีพระราชศรัทธาให้พิมพ์พระไตรปิฎกเป็นรูปเล่มแบบฝรั่งขึ้นใหม่ จัดพิมพ์เป็นจำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม พระราชทานให้หอสมุดนานาชาติ และพระอารามหลวงทุกแห่ง นับว่าไทยเป็นชาติแรกที่พิมพ์พระไตรปิฎกบาลีขึ้น นอกจากนี้แล้วยังทรงสร้างพระไตรปิฎกรวม ๒ ฉบับ คือ ฉบับทองที่บ สร้างเป็นคัมภีร์ใบลานสำหรับหอหลวงและฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๓๑ ทรงดำริว่าการสร้างหนังสือพระไตรปิฎกที่เคยทำมานั้น ได้หนังสือเพียงจบเดียวไม่อาจเป็นประโยชน์แพร่หลายมากนัก นำมาพิมพ์เป็นเล่มสมัยใหม่จะได้ประโยชน์ยิ่งกว่ากันมาก เพราะตีพิมพ์ครั้งเดียวได้หลายร้อยหลายพันฉบับ จะหยิบยกไปมาก็ไม่ลำบาก จะค้นคว้าสอบสวนก็สะดวก ด้วยเหตุนี้จึงได้ดำเนินการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นครั้งแรก ได้ลงมือตั้งแต่ ๒๔๓๑ ถึง ๒๔๓๖ เป็นหนังสือ ๑,๐๐๐ จบละ ๓๕ เล่ม รวมเป็นจำนวนทั้งสิ้น ๓๕,๐๐๐ เล่ม จัดให้มีการฉลองขึ้นพร้อมกับงานพระราชพิธีรัชดาภิเษก เนื่องจากเสวยราชครบ ๒๕ ปี (พิฑูร มลิวัลย์ และ ไสว มาลาทอง, ๒๕๓๓, หน้า ๑๖๗)

สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงนับเป็นสมัยแรกที่มีการพิมพ์พระไตรปิฎกลงกระดาษ และต่อมาได้กลายเป็นขนบนิยมที่สืบต่อมาในสมัยหลัง เช่น ในสมัยรัชกาลที่ ๗ เมื่อขึ้นเสวยราชย์ทรงจัดให้มีการพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับอักษรไทยเพิ่มจากจำนวนที่ขาดอยู่ ๖ เล่ม รวมทั้งส่วนที่พิมพ์ค้างมาแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ จนสมบูรณ์ให้ชื่อว่าพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ สมัยรัชกาลที่ ๘ ได้แปลสำนวนเทศนาพิมพ์ลงใบลาน และในสมัยรัชกาลปัจจุบัน ซึ่งเรียกว่ายุคทองแห่งคัมภีร์พระไตรปิฎก มีการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกและมีการถ่ายทอดแปลเป็นภาษาไทยหลายสำนวนหลายครั้ง (ไกรวุฒิ จิตโสภณ (มะโนรัตน์), ๒๕๔๕, หน้า ๘๗-๘๘)

^๑ ประเภทของคัมภีร์ใบลานหลวงแบ่งไปตามปกและริมขอบใบลาน เฉพาะที่พบในหอสมุดแห่งชาติมี ๑๖ ฉบับ คือ ๑. ฉบับลานคืบ ๒. ฉบับรักที่บ ๓. ฉบับขาดที่บ ๔. ฉบับทองที่บ ๕. ฉบับข้างลาย ๖. ฉบับข้างลายรดน้ำดำ ๗. ฉบับข้างลายรดน้ำแดง ๘. ฉบับทองใหญ่ ๙. ฉบับทองชุบ ๑๐. ฉบับชุบย่อ ๑๑. ฉบับรองทรง ๑๒. ฉบับรดน้ำแดง ๑๔. ฉบับรดน้ำโท รดน้ำเอก รดน้ำดำลายเทพชุมนุม ๑๕. ฉบับล่องขาด ๑๖. ฉบับล่องรัก ส่วนคัมภีร์ใบลานของราษฎรหรือฉบับชลยศักดิ์ พบ ๕ ฉบับ คือ ๑. ฉบับลานคืบ ๒. ฉบับรักที่บ ๓. ฉบับล่องรัก ๔. ฉบับล่องขาด ๕. ฉบับทองที่บ

การแพร่กระจายวัฒนธรรมคัมภีร์ไบเบิลในกลุ่มราชสำนักดังกล่าวมาเบื้องต้นสามารถสรุปให้เห็นการแพร่กระจาย คือ หลักฐานที่กล่าวถึงวัฒนธรรมคัมภีร์ไบเบิลเป็นการอ้างอิงตามลักษณะการแพร่กระจายพุทธศาสนา โดยปรากฏกลุ่มคำที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนาในการประกอบพระราชกรณียกิจขององค์พระมหากษัตริย์ คือ คำว่า “พระไตรปิฎก” จนกระทั่งในสมัยรัตนโกสินทร์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชที่ ๑ โปรดให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกและจารลงใบลาน การสังคายนาดังกล่าวจึงถือเป็นหลักฐานที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมการจารใบลานที่ชัดเจนเป็นครั้งแรก และหลังจากนั้นแล้วในกลุ่มราชสำนักก็ถือเป็นชนบทที่สืบต่อ ๆ มาอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ จึงรับวัฒนธรรมการพิมพ์มาใช้พิมพ์พระไตรปิฎก

การสร้างคัมภีร์ไบเบิลในกลุ่มราชสำนักเบื้องต้นจึงถือว่าเป็นพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์อย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นลักษณะเดียวกับการสร้างศาสนวัตถุประเภทอื่น เช่น วัดหรือพระพุทธรูปปฏิมากร ธิดา สารเยชา กล่าวถึงการสร้างศาสนวัตถุขององค์พระมหากษัตริย์เหล่านี้ว่าเป็นการพยายามเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และยังเป็นการประสานความเข้าใจอันดีระหว่างชนชั้นที่อยู่ภายใต้การปกครองพระมหากษัตริย์ที่เป็นอัครศาสนูปถัมภก การทำบุญเป็นสิ่งสำคัญที่สร้างบุญบารมีในฐานะเป็นพระโพธิสัตว์และพระจักรพรรดิราชาในสายตาประชาชน และเป็นการปูพื้นฐานให้แก่การเป็นธรรมราชาในสมัยต่อ ๆ มา (ธิดา สารเยชา, ๒๕๓๗, หน้า ๑๔-๑๕)

แฟรงค์ ไรต์ กล่าวถึงสังคมไทยว่าเป็นสังคมที่น่าสัญลักษณ์ทางศาสนามาใช้เพื่อรัฐชาติ แนวคิดดังกล่าวเรียกว่า Civic Religion เป็นแนวคิดของสังคมโบราณ ความชอบธรรมของผู้ปกครองอาจขึ้นอยู่กับระบบความเชื่อ ความคิดดั้งเดิม ผู้มีอำนาจใช้วัฒนธรรมหรือความเชื่อทางศาสนาเป็นเครื่องมือในการบริหารประเทศ ซึ่งในประวัติศาสตร์ไทยมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (อมรา พงศาพิชญ์, ๒๕๓๓, หน้า ๑๘๔) เดิมพระไตรปิฎกได้ถูกนำมาเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาอย่างหนึ่ง ดังจะพบว่าการประกอบพิธีทางศาสนา แต่หลัง ปี พ.ศ.๒๕๑๖ เป็นต้นมา ได้ใช้เฉพาะพระพุทธรูปแทนจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ดีแนวคิดนี้การใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการสร้างชาติมีลักษณะสัมพันธ์กับขนบนิยมในการสร้างศาสนสถานของกษัตริย์ขอม เช่นในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ และพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ มักจะสร้างบารมีความเป็นจักรพรรดิราชด้วยการเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภกของศาสนา (ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๕๑, หน้า ๘) ดังในข้อความศิลาจารึกอโรคยาศาลาของพระเจ้าชัยวรมันปรากฏปณิธานการสร้างอโรคยาศาลาในบท ๔๖ ว่า “พระราชเจ้าผู้ปรารถนาความดีและประโยชน์อย่างยิ่งแก่มวลสัตว์โลก พระองค์ได้ทรงเปล่งปณิธานซ้ำอีกครั้งว่า พระองค์จะช่วยสัตว์

โลกทั้งหลายที่จมอยู่ในมหาสมุทร ให้หลุดพ้นก็ด้วยความคิดของพระองค์” พระราชกรณียกิจดังกล่าวนี้ คือ การทรงบำเพ็ญสัตว์บารมีช่วยเหลือสรรพสัตว์ในโลกให้พ้นทุกข์ ตามคติของพุทธศาสนา มหายานหรือตามที่ศาสตราจารย์หลุยส์ โนต์ กล่าวว่า พระเจ้าชัชรมันที่ ๗ ปฏิบัติตนเป็นธรรมราชา ดังพระเจ้าโศกมหาราชพระเจ้าจักรพรรดิแห่งราชวงศ์โมริยะเคยทรงปฏิบัติมาในอดีตกาล (รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล, ๒๕๔๖, หน้า ๑๘)

๓.๒.๒ การแพร่กระจายในกลุ่มวัฒนธรรมชาวบ้าน

หลังสมัยรัชกาลที่ ๕ ดูเหมือนว่าพัฒนาการของวัฒนธรรมคัมภีร์ไบเบิลในสังคมไทยจะหยุดชะงักลงหรือสิ้นสุดพัฒนาการเพียงเท่านั้น แต่ในปี พ.ศ. ๒๕๒๐ ที่เกิดกระแสท้องถิ่นนิยม ส่งผลให้วัฒนธรรมคัมภีร์ไบเบิลได้รับความสนใจอย่างต่อเนื่องและได้รับการสำรวจอย่างกว้างขวาง ทำให้พบว่าวัฒนธรรมคัมภีร์ไบเบิลได้แพร่กระจายอยู่ในทุกภาคจำนวนมากในสังคมไทย เช่นในภาคอีสาน สมชัย พักสุวรรณ และคณะ จากหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ที่ทำการสำรวจคัมภีร์ไบเบิลอย่างคร่าว ๆ ในเขต ๗ จังหวัดภาคอีสาน (นครราชสีมา สุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ ร้อยเอ็ด นครพนม และขอนแก่น) ในปีพ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๓๔ สามารถรวบรวมคัมภีร์ไบเบิลได้มากกว่า ๒,๕๐๐ มัด ในขณะที่เดียวกันจากการสำรวจเอกสารที่หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมาเอกสารโบราณประเภทคัมภีร์ไบเบิลซึ่งเก็บรักษาไว้ จำนวน ๖,๕๔๕ ผูก การสำรวจดังกล่าวยังไม่ทั่วถึงยังคงมีบ้าน วัด หลงสำรวจอยู่จำนวนมาก (สุริยา สมุทรอุปดี และพัฒนา กิตติอาสา, ๒๕๔๖, หน้า ๘๒-๘๕)

อย่างไรก็ดีจากการสำรวจคัมภีร์ไบเบิลในกลุ่มวัฒนธรรมไทยลาวในภาคอีสาน กลุ่มไทยย้อ ไทยแสก ภูไทย พบคัมภีร์ไบเบิล ๓ ประเภท คือ

๑. หนังสือผูก เป็นคัมภีร์ไบเบิลขนาดประมาณ ๕๐-๖๐ เซนติเมตร มีเชือกร้อยกึ่งกลางส่วนมากจะจารึกเรื่องราวคำสั่งสอนในทางพุทธศาสนา ซาคก กลอนคำหรือวรรณกรรม จะจารึกด้วยตัวอักษรธรรมหรืออักษรไทยน้อย

๒. หนังสือก้อมหรือไบเบิลสั้น (หรือหนังสือเจียง) เป็นคัมภีร์ไบเบิลขนาดสั้นยาวประมาณ ๒๕ เซนติเมตร มีเชือกร้อยกึ่งกลางไบเบิล ส่วนมากจะจารึกประวัติศาสตร์ พงสาวดาร คำราชา คาลาอาคม บายศรีสู่ขวัญ กฎหมายและประเพณี ฯลฯ จะจารึกด้วยอักษรธรรมหรืออักษรไทยน้อย

๓. แผ่นไบเบิลจารึก เป็นคัมภีร์ไบเบิลขนาดสั้น ยาวประมาณ ๒๐-๓๐ เซนติเมตร มีจำนวนแผ่นเดียว หรือหลายแผ่น เรื่องราวที่บันทึกอาจเป็น การสร้างพระพุทธรูป พัทธสีมามักจะฝังไว้ในหลุมที่ฝังลูกนิมิต จารึกเป็นใบเกิด (สูติบัตร) หรือจารึกคาลาอาคมสวามิธระโนเมื่อจะทำพิธีให้เกิดความขลังและศักดิ์สิทธิ์

ส่วนตัวอักษรที่เป็นที่นิยมมี ๒ ประเภท คือ ๑. ตัวอักษรธรรม รับรูปแบบอักษรขอมจากล้านนา แต่ต่อมาก็ได้มีการพัฒนาและปรับเปลี่ยนไปและเรียกว่า “ตัวอักษรธรรม” นิยมนำมาบันทึกลงใบลานที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระธรรมคัมภีร์ ตำราวิชาการ และวรรณกรรมพุทธศาสนา ๒. ตัวอักษรไทยน้อย และจากการศึกษาพบว่าภาคอีสานนั้นเอกสารทุกชนิดนิยมบันทึกลงใบลานเป็นพื้นไม่ว่าจะเขียนหนังสือประเภทไหนก็ตาม ทั้งธรรมะ และหนังสืออ่านเล่น เรียกว่า หนังสืออ่าน เช่น สันไชย กาคำ การเกิด วรรณคดีเหล่านี้เขียนลงใบลานผูกโต ๆ

ในภาคอีสานนอกจากจะพบวัฒนธรรมคัมภีร์ใบลานในกลุ่มวัฒนธรรมไทยลาวแล้ว ยังพบว่าในกลุ่มชาติพันธุ์ย่อยเช่นกลุ่มชาติพันธุ์เขมรได้ปรากฏวัฒนธรรมดังกล่าวเป็นวัฒนธรรมชุมชนอย่างหนึ่ง กลุ่มชาติพันธุ์ดังกล่าวที่มีภาษาพูดและภาษาเขียนเป็นของตนเองซึ่งส่วนใหญ่อาศัยอยู่ใน ๓ จังหวัด คือ สุรินทร์ บุรีรัมย์ และศรีสะเกษ กลุ่มชาติพันธุ์ดังกล่าวปรากฏวัฒนธรรมคัมภีร์ใบลานเช่นเดียวกันพบว่ามีอักษรขอมในการจาร

ภาคกลาง ในเขตพื้นที่ดังกล่าวจึงปรากฏวัฒนธรรมคัมภีร์ใบลานออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ ๑. วัฒนธรรมคัมภีร์ใบลานใบลานราชสำนักหรือคัมภีร์ใบลานหลวงเป็นคัมภีร์ที่สร้างขึ้นโดยพระมหากษัตริย์และราชสำนัก และคัมภีร์ใบลานของราษฎร ซึ่งสร้างโดยพระภิกษุสงฆ์ อุบาสก อุบาสิกา

ขนบนิยมของภาคกลางนิยมจารเรื่องราวทางศาสนาลงใบลาน ในขณะที่กลุ่มวรรณคดีจะนิยมเขียนลงสมุดไทย ขนบดังกล่าวได้รับคตินิยมทางมอญและเขมร โดยรับมาในฐานะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพราะเราคงจะได้พบคำรับตำราต่าง ๆ ทางศาสนาและ ไสยศาสตร์มาจากเขมร เมื่อเห็นใบลานคนไทยจึงมีความสำคัญว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แม้ภายหลังมาการได้รับพระไตรปิฎก และอื่น ๆ จากลังกาก็เป็นคัมภีร์ใบลานทั้งสิ้น ใบลานจึงมีบรรยากาศศักดิ์สิทธิ์ เราเลยสงวนไว้ใช้เฉพาะเรื่องราวที่ศักดิ์สิทธิ์ วรรณคดีหรือโลกียะ จึงเขียนลงสมุดไทย ไม่กล้าเขียนลงใบลาน แม้เรื่องในทางศาสนาประเภทปกิณกะแต่งใหม่ เช่น เรื่องพระมาลัย กลอนสวด ก็ทำเป็นสมุดเล่มใหญ่พิเศษ มีภาพระบายสีประกอบ ไม่ใช่เป็นคัมภีร์ธรรมะโดยแท้ (จิตร ภูมิศักดิ์, ๒๕๕๔, หน้า ๑๖๕)

ส่วนตัวอักษรที่บันทึกลงใบลานจากการสำรวจเอกสาร โบราณที่หอสมุดแห่งชาติปัจจุบันพบรูปแบบตัวอักษรประมาณ ๒๘ รูป เช่น อักษรขอม อักษรมอญ อักษรธรรมล้านนา อักษรธรรมอีสาน อักษรไทย เป็นต้น และ ๑๔ ภาษา เช่น ภาษาไทยปัจจุบัน ภาษาไทยอีสาน ไทยล้านนา บาลีสันสกฤต เขมร ทมิฬ เป็นต้น (ก่องแก้ว วีระประจักษ์ และวิรัตน์ อุนนาทรวรากรณ์, ๒๕๔๖, หน้า ๑๖-๑๗)

ภาคเหนือ หลักฐานเกี่ยวกับวัฒนธรรมคัมภีร์ไบลานที่ปรากฏเป็นลายลักษณ์ที่สัมพันธ์กับเขตพื้นที่ภาคเหนือคือการสังคายนาพระไตรปิฎกในสมัยพระเจ้าติโลกราช สถาพร อรุณวิลาส (๒๕๓๔) กล่าวถึงพื้นที่ในเขตของภาคเหนือว่ายังพบประเพณีในการสร้างพระไตรปิฎกที่เรียกว่าการตั้งธรรมหลวงหรือทานธรรมถือเป็นประเพณีคัดลอกคัมภีร์ไบลานเพื่ออุทิศให้กับชุมชน และบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว มีคำกล่าวถึงประเพณีดังกล่าวว่า

...บุคคลใดยินดีในศาสนาธาตุ และได้สร้างเขียน ธรรมปิฎก ทั้ง ๓ อภิธัมม ๗ คัมภีร์ สัตตันปิฎกและอรรถกถาฎีกา คัมภีร์ทั้งหลายก็ดี บุคคลทั้งหลายผู้งั้น นั้นก็ได้านิสงส์ผล มากนัก บ่อจกัวัฒนาสังขยนับ ประมาณแห่งบุญอันหาที่สุดที่เม้น บได้แล ดังว่ามี เทพ บุตรตนหนึ่ง มีอายุได้แสนกัลป์ มีปากและลิ้น ได้แสนอัน... แม่บได้สร้าง ได้เขียน พร้อมทั้งมวคัมภีร์หนึ่งก็ดี บได้ผูกหนึ่งก็ดีบ ได้บทหนึ่งก็ดี ลงสุดไปแม่อักขระเดียว หนึ่งก็ดี แม่บได้สร้าง ได้เขียนเท่ามีน้ำมันน้ำหมื่นและแต่งแปลงปะทัดถาน หันได้ เขียนธรรม ดังอันก็ดี บุคคลผู้นั้นนักได้ผลบุญกัมม์มากนัก.

ส่วนตัวอักษรที่บันทึกในคัมภีร์ไบลานของชาวภาคเหนือ ๒ ประเภท คือ ๑. อักษรขวนล้านนา (หรืออักษรตัวเมือง) เป็นอักษรที่มีพัฒนามาจากอักษรมอญโบราณ ในสมัยราชวงศ์มังรายพบว่านิยมนำมาบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนา เช่น พระธรรมคัมภีร์ชาดก วรรณกรรมศาสนา ส่วนในราวสมัยรัตนโกสินทร์เป็นอย่างน้อยตัวอักษรขวนล้านนาได้ถูกนำไปใช้อย่างกว้างขวาง นำไปบันทึกเรื่องราวทางธรรม ทางโลก รวมทั้งนำไปใช้เป็นอักษรทางราชการในหัวเมืองทางเหนือด้วย ๒. อักษรไทยฝักขาม พัฒนามาจากอักษรสกุลพ่อขุนรามคำแหง ได้รับความนิยมอยู่ในล้านนาระยะหนึ่ง มักนิยมนำไปจารในศิลาจารึก ส่วนในไบลานมักเรียกว่า “ไทยนิเทศ” พบนำไปจารบ้างในวรรณกรรมประเภทเรื่งมย์

คัมภีร์ไบลานที่เก่าที่สุดในประเทศไทยปัจจุบันได้ค้นพบที่ภาคเหนือ วัดไหล่หิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง เรื่อง “ติงสนิบาด” จารขึ้นในปี พ.ศ.๒๓๑๔” ใช้อักษรธรรมล้านนาภาษาบาลีในการจาร

ภาคใต้ การแพร่หลายของคัมภีร์ไบลานในภาคใต้ปัจจุบัน นิยมจารคัมภีร์พระไตรปิฎก และเรื่องราวทางพุทธศาสนา ส่วนเรื่องราวอื่น ๆ นิยมบันทึกลงหนังสือบุด อุดม หนูทอง กล่าวถึงวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ว่ามี ๘ ประเภท คือ ๑. นิทานประโลมโลก ๒. นิทานหรือนิยายเกี่ยวกับศาสนา ๓. ตำนานและประวัติศาสตร์ ๔. กฎหมาย ๕. สุภาษิตคำสอน ๖. พระอภิธรรมและพระสูตร ๗. คำรา ๘. แบบเรียน วรรณกรรมต่าง ๆ เหล่านี้พบว่าส่วนนิยมนำบันทึกลง “หนังสือบุด” มากที่สุด อักษรที่ใช้บันทึก ๓ ประเภทคือ ๑. อักษรขอมล้าน โดยด้อยคำอาจเป็นภาษาบาลีหรือภาษาไทย อาจเรียกว่าขอมไทย ๒. อักษรไทย ๓. อักษรขอมแทรกภาษาไทยเป็นตอน ๆ อย่างไรก็ดีในภาคใต้นั้น

แม้จะพบการใช้ตัวอักษรขอมแต่ยังสำรวจไม่พบเอกสารโบราณภาษาเขมร (กฤษณพร สวนแสน, ๒๕๔๘, หน้า ๓)

นับจากเกิดกระแสท้องถิ่นนิยมในปี พ.ศ.๒๕๒๐ ได้ส่งผลให้เกิดการสำรวจค้นคว้าโบราณอย่างกว้างขวาง พบว่าในสังคมไทยนั้นปรากฏวัฒนธรรมคัมภีร์โบราณแพร่กระจายอยู่ในทุกภาค ดังนั้นแม้เบื้องต้นจะไม่ปรากฏหลักฐานกล่าวถึงวัฒนธรรมในกลุ่มชาวบ้าน แต่หลังปี พ.ศ. ๒๕๒๐ ก็นำไปสู่การสันนิษฐานว่าวัฒนธรรมคัมภีร์โบราณในกลุ่มชาวบ้านได้แพร่กระจายควบคู่กับวัฒนธรรมราชสำนักอย่างต่อเนื่อง

๓.๓. การแพร่กระจายวัฒนธรรมคัมภีร์โบราณในราชอาณาจักรกัมพูชา

นักประวัติศาสตร์แบ่งประวัติศาสตร์กัมพูชาออกเป็น ๓ สมัย คือ ๑. สมัยก่อนเมืองพระนคร แบ่งออกเป็น ๒ สมัยย่อย คือ ๑.๑. สมัยอาณาจักรฟูนัน (ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖ - ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๑) ๑.๒. สมัยเจนละ (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๔) ๒. สมัยเมืองพระนคร (พุทธศตวรรษที่ ๑๔-พุทธศตวรรษที่ ๑๘) ๓. สมัยหลังเมืองพระนคร (ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ๒๔)

กลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในราชอาณาจักรกัมพูชา คือ กลุ่มชาติพันธุ์เขมร ซึ่งเป็นกลุ่มที่สืบเชื้อสายมาจากวัฒนธรรมเขมรโบราณ นักวิชาการแบ่งกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในแถบเอเชียอาคเนย์ออกเป็น ๓ กลุ่มด้วยกัน คือ ๑. กลุ่มเขมรสูงหรือคัมเมอร์โล คือกลุ่มที่พูดภาษาเขมรที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยปัจจุบัน ซึ่งมีความหนาแน่นอยู่ในบริเวณ ๓ จังหวัดอีสานใต้ ได้แก่ สุรินทร์ บุรีรัมย์ และศรีสะเกษ นอกจากนี้แล้วกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในบางอำเภอของภาคตะวันออกเฉียงใต้ในพื้นที่ที่มีอาณาเขตติดต่อกับราชอาณาจักรกัมพูชาและภาคอีสาน คือ ปราจีนบุรี สระแก้ว ฉะเชิงเทรา จันทบุรี เป็นต้น ๒. กลุ่มเขมรกลาง คือ กลุ่มที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมกระแสดั้งในราชอาณาจักรกัมพูชาปัจจุบัน และเป็นกลุ่มที่ใช้ภาษาเขมรเป็นภาษาราชการและมีจำนวนมากที่สุด ๓. กลุ่มเขมรกรอมหรือกัมพูชาตอนล่าง พื้นที่ดังกล่าวอยู่ในเขตพื้นที่ประเทศเวียดนาม ซึ่งเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสได้ทำสัญญาขอให้ขึ้นกับประเทศเวียดนามในวันที่ ๒๑ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๕๒ โดยมีชาวเขมนับล้านอยู่ในพื้นที่ กลุ่มคนเหล่านี้ปัจจุบันกลายเป็นชนกลุ่มน้อยในประเทศเวียดนาม

วัฒนธรรมคัมภีร์โบราณในอาณาจักรกัมพูชาเบื้องต้นสันนิษฐานว่าได้รับอิทธิพลจากอินเดีย สืบเนื่องจากประวัติศาสตร์ของกัมพูชาที่มีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมอินเดียอย่างใกล้ชิด การแพร่กระจายวัฒนธรรมอินเดียมายังอาณาจักรกัมพูชาในช่วงแรกนั้นเชื่อว่าเกิดจากกลุ่มพ่อค้าที่เข้ามาทำการค้าขายและมาตั้งถิ่นฐาน และภายหลังเมื่ออินเดียประสบปัญหาต่าง ๆ ในอาณาจักร กลุ่มขุนนาง พราหมณ์ จึงได้อพยพตามเข้ามาและได้ตั้งหลักแหล่งเพิ่มเติม ซึ่งไม่นานชาวอินเดียก็มีอำนาจเหนือชาวพื้นเมืองซึ่งเห็นได้จาก ศาสนา วิชาการ เทคโนโลยี ซึ่งชาวพื้นเมืองได้ทำความรู้จัก

และเคยชินกับวัฒนธรรมอินเดียและยอมรับเป็นวัฒนธรรมตนเองในที่สุด (อุไรศรี วรสระริน, ๒๕๔๓, หน้า ๕๒) ในตำนานของกัมพูชาได้กล่าวถึงพราหมณ์ชื่อ โกณฑัญญะได้เดินทางมาจากประเทศอินเดียและได้มาแต่งงานกับนางโสมซึ่งเป็นชาวพื้นเมือง ต่อมาได้สร้างอาณาจักรชื่อฟูนันขึ้นพร้อมกับนำวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาเผยแพร่ในอาณาจักร

จุดรับวัฒนธรรมจากชาวอินเดียของอาณาจักรฟูนันที่สำคัญเชื่อว่าคือเมืองออกแก้ว (OC-EO) ซึ่งในอดีตฟูนันมีอาณาเขตกว้างใหญ่ครอบคลุมไปถึงเมืองออกแก้วซึ่งตั้งอยู่ในประเทศเวียดนามทางตอนใต้ ซึ่งเมืองออกแก้วนี้นอกจากเป็นเมืองท่าที่สำคัญของฟูนันแล้วยังเป็นเมืองการค้าที่ใหญ่และสำคัญของเอเชียอาคเนย์ เป็นท่าเรือที่สามารถเชื่อมต่อเส้นทางสำคัญต่าง ๆ ด้วยพ่อค้าจากเอเชียที่เดินทางโดยเรือเมื่อได้รับลมมรสุมจะหยุดแลกเปลี่ยนสินค้าซึ่งกันและกันในเมืองท่าแห่งนี้ การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวอินเดียส่งผลให้อาณาจักรกัมพูชารับวัฒนธรรมเข้ามาใช้ด้วย และวัฒนธรรมบางอย่างเกิดการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมอินเดียและวัฒนธรรมท้องถิ่น

หลักฐานเกี่ยวกับการรับวัฒนธรรมการจารใบลานในราชอาณาจักรกัมพูชา ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่ารับมาสมัยใด บัญญัติ สาลี (๒๕๕๑) กล่าวถึงนักปราชญ์ด้านวรรณคดีเขมรซึ่งสันนิษฐานถึงการกำเนิดวรรณคดีเขมรว่าได้กำเนิดขึ้นมาพร้อมกับการตั้งถิ่นฐานของชาวเขมร ซึ่งสามารถสันนิษฐานการกำเนิดย้อนไปถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๓ เป็นอย่างน้อย ก่อนนี้อาจมีเหมือนกันซึ่งอาจมีการเขียนตามใบลานและหนังสือ ซึ่งอาจมีการละลายหายไปตามกาลเวลา

ในช่วงปี พ.ศ.๑๕๐- ๑๕๕ ราชทูตจีนได้เดินทางไปฟูนันได้กล่าวไว้ในตอนหนึ่งในจดหมายเหตุจีนถึงไถว่า “มีเมืองซึ่งมีกำแพงล้อมรอบ มีพระราชวังและบ้านของประชาชน มีหนังสือ มีหอจดหมายเหตุ และอื่น ๆ ตัวอักษรที่ใช้คล้ายกับตัวอักษรของชนชาติฮู” และในจดหมายเหตุจีนเหเถียนจู ได้กล่าวอ้างว่า ปี พ.ศ.๑๐๗๘- ๑๐๘๘ ในรัชสมัยของพระเจ้ารุทรวรมัน ราชทูตจีนได้เข้ามาในอาณาจักรฟูนันเพื่อขอให้พระราชาทรงรวบรวมคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ประทาน และส่งพระภิกษุสงฆ์ไปยังประเทศจีน พระราชาแห่งอาณาจักรฟูนันได้ส่งพระภิกษุอินเดียนามว่าปรมาภหรือคุณรัตนะแห่งเมืองอุชชยีนีหรืออุชเชนี ซึ่งขณะนั้นกำลังพำนักอยู่ในเมืองฟูนัน ท่านผู้นี้ได้นำคัมภีร์ ๒๔๐ ผูก เข้าไปยังประเทศจีน (หม่อมสุภัทรดิศ ดิศกุล, ๒๕๕๐, หน้า ๘๐)

สมัยพระนครศาสตราจารย์โต มาดแลน (Madeleine Giteua) ผู้เชี่ยวชาญทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และอดีตภัณฑารักษ์พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ

^๑Hu คือ ประชาชนในภาคกลางของทวีปเอเชียที่ใช้ตัวอักษรตามแบบอินเดีย

กรุงพนมเปญ ได้กล่าวถึงการค้นพบศิลาจารึกหลักที่ ๓ แห่งเมืองพระนคร ซึ่งในจารึกได้กล่าวการจัดระบบของศาสนสถานและความเป็นอยู่ มีกฎสำหรับที่อยู่อาศัย มีห้องเรียนและห้องสมุด ศาสนสถานแต่ละแห่งจะต้องมีเจ้าอาวาสคอยควบคุม ผู้อาศัยในกฎมีจำนวนมากขึ้นทุกที หน้าที่อย่างหนึ่งก็คือการอบรมสั่งสอน มีการกล่าวถึงของที่อาจารย์และลูกศิษย์จะได้รับเครื่องหอมบางชนิดอาจารย์ก็ได้มอบให้แก่ศิษย์เช่นกัน สิ่งของบางประการมีอยู่ในกฎ เช่น ที่นอน มิดโกน และส่ว จะได้รับการเปลี่ยนทุกปีในห้องแต่ละห้อง สิ่งของอื่น ๆ จะมอบให้เป็นรายบุคคล เช่นนักศึกษาที่ดีจะรับใบไม้ที่สด ผงที่ทำจากกระดูก ดินสอพอง ใบไม้สดอาจจะหมายถึงใบลาน เพื่อใช้เขียนหนังสือก็เป็นได้ (จิโต มาดแลน, ๒๕๕๒, หน้า ๑๖)

ในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (๑๕๔๕ - ๑๕๕๓) เกิดการต่อสู้แย่งชิงอำนาจระหว่างพระเจ้าสุริยวรมันกับพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ศิลาจารึกกล่าวแม้พระเจ้าสุริยวรมันจะแพ้แต่ก็คิดว่าพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์อีกพระองค์หนึ่ง เมื่อพระเจ้าสุริยวรมันครองสมบัติอยู่ที่เมืองพระนคร พระองค์ก็ประทับอยู่บริเวณรอบนอกเมืองพระนคร จึงพบสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ในบริเวณที่อกเขาคงรักคือ ปราสาทหินพระวิหารนั่นเอง (จิโต มาดแลน, ๒๕๕๒, หน้า ๔๖-๔๗) ปราสาทดังกล่าวได้พบศิลาจารึกบริเวณโคปุระ ข้อความได้กล่าวถึงวัฒนธรรมการจารใบลาน นับเป็นการปรากฏหลักฐานลายลักษณ์เกี่ยวกับวัฒนธรรมการจารใบลานที่ชัดเจน ความแปลจากศิลาจารึกว่า

พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ พระราชทานพร ทรัพย์ และเมืองวิเกทะ แก่ศรีสุทรรมาภักแสดงจิ
เนื่องมาจากศรีสุทรรมาภักแสดงจึงมีความดีความชอบหลายประการ ได้แก่ สร้างไว้ให้
เทวสถาน เฝ้าบัญชีในเทวสถาน อีกทั้งยังมีเรือญาติที่ทำหน้าที่รักษาประวัตักัมพูพงศ์
และประวัติของพระเจ้าแผ่นดินองค์อื่น ๆ แล้วเขียนเอกสารประวัติศาสตร์ไว้บนใบลาน
และเก็บไว้ในเทวสถาน จากนั้นพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ทรงมีพระบัญชาให้ศรีสุทรรมา
ภักแสดงจิจารศิลาจารึกไว้ที่เทวสถาน และจารไว้ที่เมืองวิเกทะ แล้วพระองค์ยังทรง
พระราชทานเปลี่ยนชื่อเมืองวิเกทะให้ใหม่ว่า “กูเรยตร” (สุนัษมานุษยวิทยาสิรินธร,
๒๕๔๗)

ราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๕ จิวตากวนและคณะราชทูตจีนที่ได้เดินทางเข้ามาในกรุง
กัมพูชาและบันทึกเรื่องเกี่ยวกับอาณาจักรกัมพูชาขึ้นในปีพุทธศักราชที่ ๑๘๓๕ ตอนหนึ่งว่า

กัมพูชานับถือศาสนา ๓ ศาสนา คือ ปันคิ (Pan-ki) ได้แก่ บัณฑิตหรือพวกพราหมณ์ ผู้ซึ่ง
แต่งตัวเหมือนชาวบ้านธรรมดา มีเส้นด้ายขาวผูกอยู่ที่คอ เพื่อแสดงให้เห็นว่าเป็น
นักปราชญ์ (chu-ku) คือ เจ้ากู ได้แก่ พระภิกษุในพุทธศาสนา ผู้โกนศีรษะนุ่งห่มเหลือง
ครองผ้าเปิดบ่าขาวและนุ่งผ้าสบง เดินเท้าเปล่า บูชาพระประติมากรรม ซึ่งมีรูปร่างเหมือน
พระศรีศากยมุณีและเขาเรียกว่า โปไล (Po-lai คือ พระ) พระภิกษุเหล่านี้ฉันข้าววันละมื้อ

และห้องบันด้าต่าง ๆ ซึ่งจารอยู่บนคัมภีร์ไบลาน นอกจากนี้ยังมีปาซุเว (Pa-ssu-wei) ตปัสสวันหรือนักบวช ผู้เคารพบูชาศิวลึงค์ซึ่งเป็นศิลาก้อนหนึ่งซึ่งมีลักษณะคล้ายกับแท่นบูชาเทพยดาแห่งพื้นดินในประเทศจีน (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ๒๕๕๐, หน้า ๑๑๕)

ส่วนหลักฐานอื่นที่แสดงให้เห็นการแพร่กระจาย คือ องค์ประกอบของศาสนสถานในส่วนที่เรียกว่า “ห้องสมุด” หรือ “บรรณาลัย” โดยในเบื้องต้นจากการอ่านศิลาจารึกทำให้ทราบว่าวิธีการบันทึกของอาณาจักรขอมนอกจากบันทึกลงศิลาแล้วยังปรากฏว่ามีการบันทึกลงแผ่นเงินและแผ่นทอง โดยการเก็บไว้ในอาคารที่มักเรียกว่าหอสมุดหรือบรรณาลัย ศาสตราจารย์อุไรศรี วรสระรินกล่าวอ้างถึงบทความของศาสตราจารย์ออร์ซ เซเคย์ ที่กล่าวถึงห้องสมุดหรือบรรณาลัยว่า “เรามักเรียกอาคารเล็ก ๆ ที่สร้างอยู่ใกล้ ๆ ตัวปราสาทเขมรบางแห่งว่า คลังหรือหอสมุด ซึ่งเดอลาร์ชองกิแยร์ กล่าวว่า “อาคารเหล่านี้ตั้งอยู่ตรงกันด้านทิศเหนือและด้านใต้ของเนื้อที่ด้านตะวันออกในกำแพงปราสาทชั้นในกรณีที่อาคารหอสมุดเพียงหลังเดียวก็จะอยู่ด้านทิศใต้เสมอ ซึ่งในปราสาทขณะได้พบหอสมุดตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้และ ณ อาคารหลังนี้พบศิลาจารึกหลักหนึ่ง (ลงทะเบียน ๓๕๖) ซึ่งเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าอาคารนี้เรียกว่าหอสมุดถูกต้องแล้ว แม้ว่าศิลาจารึกหลักนี้จะชำรุดไปมากหากแต่สามารถจับใจความได้ คือ ตอนต้นกล่าวสรรเสริญพระศิวต่อไปเป็นรายนามพระมหากษัตริย์ตั้งแต่พระเจ้าย โศวรมัน จนกระทั่งถึงพระเจ้าราเชนทรวรมันซึ่งข้อความจากศิลาจารึกนั้น ปรศุสติ หรือพระบรมราชโองการของพระเจ้าราเชนทรวรมันหรือของกษัตริย์องค์ต่อไป คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๕ อยู่ในส่วนของจารึก ข้อความตอนต่อไปเป็นคำบูชาครู และตอนจบก่อนถึงโคลกสาปแช่งใน โศลกที่ xxii ซึ่งมีข้อความว่า ...หิรัญรุจิ... ได้สร้างปฐุตกาศรม...” คำว่า ปฐุตกาศรมน่าจะตรงกับคำว่า หอสมุดมากที่สุด และยังปรากฏคำศัพท์เฉพาะ “ayam” อยู่หน้าคำ pustakasrama จึงเป็นการชี้ชัดว่าหมายถึงอาคารหลังนี้แน่นอนที่เป็นอาคารเก็บหนังสือ คือ อาคารขนาดเล็กที่พบในปราสาท ๑ (อุไรศรี วรสระริน, ๒๕๔๕, หน้า ๒๒๕- ๒๒๗)

ปราสาทเขาพระวิหารซึ่งตั้งอยู่บริเวณเทือกเขาพนมดงรัก ปราสาทแห่งนี้นอกจากจะพบศิลาจารึกที่กล่าวถึงวัฒนธรรมคัมภีร์ไบลานโดยตรงแล้ว พบว่าทางทิศตะวันออกและตะวันตกของอาคาร “ตปัสสวันทราศรม” นั้นปรากฏลักษณะอาคารสองชั้น อาคารดังกล่าวนี้น่าจะเป็นห้องสมุดหรือบรรณาลัย ซึ่งใช้เก็บเอกสารไบลานตามความในศิลาจารึกปราสาทพระวิหาร ๑ ดังกล่าวเบื้องต้น (सानติ ภักดีคำ, ๒๕๕๔, หน้า ๘๗)

จากหลักฐานการกล่าวถึงวัฒนธรรมคัมภีร์ไบลาน รวมทั้งพบอาคารที่เรียกว่าหอสมุดในบริเวณปราสาทพระวิหารนี้ เป็นอีกหลักฐานหนึ่งที่ช่วยอธิบายหน้าที่ของห้องสมุดที่พบตาม

ปราสาทต่าง ๆ ของวัฒนธรรมขอมว่าไม่เพียงแต่ใช้เก็บแผ่นเงินหรือแผ่นทองเท่านั้นหากแต่ใช้เก็บเอกสารใบลานด้วย

อย่างไรก็ดีจากหลักฐานที่กล่าวถึงวัฒนธรรมคัมภีร์ใบลานในกลุ่มวัฒนธรรมขอมเบื้องต้น สามารถแบ่งการแพร่กระจายออกเป็น ๒ ช่วง ช่วงแรก คือ ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ก่อนขอมได้รับอิทธิพลพุทธศาสนาเถรวาทจากสุโขทัย และช่วงที่สอง คือ หลังพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ช่วงรับอิทธิพลพุทธศาสนาจากสุโขทัย

โดยหลักฐานช่วงแรกแสดงให้เห็นความสัมพันธ์กับด้านศาสนา และเรื่องราวอื่น ๆ เช่น ในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ปรากฏหลักฐานบริเวณปราสาทพระวิหารกล่าวถึงการจารพระราชประวัติของพระมหากษัตริย์ ดังนั้นในเบื้องต้นลักษณะวัฒนธรรมคัมภีร์ใบลานของวัฒนธรรมขอมได้แพร่กระจายในลักษณะที่เป็นวัฒนธรรมการเขียนอย่างหนึ่ง แต่ก็ยังสัมพันธ์กับชนชั้นระดับสูงเท่านั้น

ช่วงที่สอง คือ หลังพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เป็นต้นมาหลักฐานที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมคัมภีร์ใบลานค่อนข้างชัดเจนขึ้นซึ่งเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา หลักฐานดังกล่าวปรากฏให้เห็นผ่านจดหมายเหตุจีนซึ่งได้กล่าวถึงหน้าที่พระภิกษุสงฆ์ที่ใช้คัมภีร์ใบลานในการศึกษาเล่าเรียน การแพร่กระจายในช่วงนี้สัมพันธ์กับการแพร่กระจายในวัฒนธรรมไทยซึ่งปรากฏหลักฐานสัมพันธ์กับพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน

ส่วนสถานภาพการดำรงอยู่ของคัมภีร์ใบลานในอาณาจักรปัจจุบันนั้น ลดจำนวนลงมากเหลือในชุมชนเพียงเล็กน้อย และปัจจัยต่าง ๆ ที่ทำให้วัฒนธรรมคัมภีร์ใบลานในสังคมกัมพูชาสูญหายคือ

๑. การเปลี่ยนวัฒนธรรมการจารไปสู่วัฒนธรรมการพิมพ์

นับจากพระเจ้านโรดมได้ลงสนธิสัญญากับฝรั่งเศส กัมพูชาได้ตกเป็นเมืองอาณานิคมของฝรั่งเศสตั้งแต่เดือนสิงหาคม ๑๘๖๓ ด้านเศรษฐกิจ ฝรั่งเศสได้เข้ามากอบโกยผลประโยชน์จากกัมพูชาจำนวนมาก และด้านวัฒนธรรม ฝรั่งเศสได้เข้ามาแทรกแซงและพยายามเปลี่ยนวัฒนธรรม เช่น การเปลี่ยนพยัญชนะภาษาเขมรเป็นตัวอักษรโรมัน และการแพร่กระจายวัฒนธรรมการพิมพ์ โดยช่วงหลังปี ๑๘๑๐ เป็นต้นมา โรงพิมพ์ได้ถูกนำมาใช้ในอินโดจีนที่सानอยและไพรนคร (ไซ่ง่อน) ประเทศเวียดนาม หลังจากนั้นก็ขยายมาสู่กัมพูชา เบื้องต้นนั้นยังพิมพ์เป็นภาษาละตินเพื่อพิมพ์เอกสารต่าง ๆ ของทางราชการฝรั่งเศส ส่วนที่พิมพ์เป็นภาษาเขมรนั้นปรากฏที่ประเทศฝรั่งเศสในปี ค.ศ. ๑๘๗๗ และปลายศตวรรษที่ ๑๕ ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้จัดพิมพ์ภาษาเขมรขึ้นและได้นำวรรณกรรมเขมรเก่าจากคัมภีร์ใบลานมาพิมพ์เผยแพร่ เช่น เรื่อง ภูผาแดงเขมรแบบโบราณ ฉบับกรม ฉบับสัควา ฉบับราชสมภาร ฉบับเกร็ดกาล

สุภาษิต จบบั โจนเจา จบบั เตือนตน จบบั สตรี จบบั ภูมิ เป็นต้น เรื่องดังกล่าวนี้จัดพิมพ์ที่ประเทศฝรั่งเศส ไม่เผยแพร่ให้ประชาชนได้อ่านมากนัก ส่วนเรื่องการจัดพิมพ์ที่ประเทศเขมรเรื่องแรก คือ บัณคำดาเมียบส

ในยุคแรก ๆ นั้น การนำคัมภีร์ไบเบิลมาพิมพ์เผยแพร่ได้ถูกคัดค้านจากกระแสนุรักษ์มีการคัดค้านไม่ให้มีการพิมพ์คัมภีร์ทางพุทธศาสนา ซึ่งเชื่อว่าเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ ไม่ควรนำมาพิมพ์ลงกระดาษธรรมดา แต่ต่อมาก็ทนต่อการแสวงหาพิมพ์ไม่ไหวจึงมีการยอมรับในเวลาต่อมา แต่ว่าต้องได้รับการตรวจทานก่อนได้รับการตีพิมพ์ (บุญยุดิ สาลี, ๒๕๕๑ หน้า ๒๓)

๒. สงคราม

สงครามนำมาสู่การเสื่อมและสูญหายของคัมภีร์ไบเบิลที่สำคัญคือสงครามกลางเมืองนับตั้งแต่รัฐบาลของลอนนอล (๑๕๗๐ - ๑๕๗๕) จนถึงสมัยเขมรแดงกล่าวคือเมื่อลอนนอลสามารถโค่นล้มอำนาจจากสมเด็จพระสันตะปาปาภายใต้การสนับสนุนของสหรัฐ โดยสหรัฐนั้นได้เข้ามาในอินโดจีนตั้งแต่สมัยเจ้าสีหนุเพื่อต่อต้านกลุ่มคอมมิวนิสต์ (พ.ศ. ๒๕๑๓ - ๒๕๑๘) เมื่อรัฐบาลลอนนอลได้อำนาจแล้ว สหรัฐได้ทำสงครามต่อต้านคอมมิวนิสต์ซึ่งได้ทิ้งระเบิดลงในที่แหล่งหลบซ่อนของกลุ่มคอมมิวนิสต์เวียดนามในกัมพูชา รวมทั้งกองกำลังเขมรแดง การทิ้งระเบิดนี้ส่งผลให้เกิดการสูญเสียทั้งชีวิตและทรัพย์สินของกัมพูชาอย่างมหาศาล (เจียน ชีววิทย์ และศูนย์ ผาสุข, ๒๕๕๓, หน้า ๒๘ - ๒๙) ส่วนหนึ่งได้ส่งผลต่อศาสนา คือ อารามต่าง ๆ ได้ถูกทำลายลงประมาณ ๑ ใน ๓ ของวัดทั้งหมด ตัวเลขของฝ่ายลอนนอลระบุว่าในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๓ - ๒๕๒๖ วัดถูกทำลายไป ๕๙๗ วัด เฉพาะปี พ.ศ. ๒๕๑๕ วัดถูกระเบิดเสียหายเป็นจำนวน ๖๗๖ วัด

เมื่อสิ้นสุดรัฐบาลลอนนอล กลุ่มเขมรได้เข้ามาบริหารประเทศ นำโดยพอลพตและเจียวสัมพันซ์ ซึ่งสามารถยึดครองประเทศกัมพูชาและปกครองอยู่เป็นเวลา ๓ ปี ๘ เดือน ๒๐ วัน (พ.ศ. ๒๕๑๘ - ๒๕๒๒) โดยช่วงปี พ.ศ. ๒๕๒๑ เขมรแดงเข้ายึดกรุงพนมเปญและเมืองสำคัญ ๆ ได้กวาดต้อนผู้คนออกจากเมืองไปสังหารทั้งจำนวนมาก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้ชายมีทั้งนักปราชญ์ คนธรรมดาสามัญและพระ และในด้านศาสนานายเอียง สารี รัฐมนตรีต่างประเทศ ได้ออกมาประกาศแก่ชาวโลกว่า ประชาชนกัมพูชามีสิทธิอันชอบธรรมในการนับถือศาสนาใดศาสนาหนึ่ง และพวกเขามีสิทธิอันชอบธรรมที่จะไม่นับถือลัทธิและศาสนาใด ๆ แต่นั่นเป็นเพียงหน้าฉากเท่านั้น เพราะโดยลึกแล้ว พวกเขาเชื่อสนิทใจว่า “ศาสนาเป็นยาเสพติด และพระเป็นกาฝากของสังคม” ตามแนวคำสอนของลัทธิคอมมิวนิสต์ ดังนั้นพวกเขาจึงเริ่มล้างผลาญพระพุทธศาสนา คือทำลายหมดทั้งศาสนสถาน ศาสนบุคคล คัมภีร์ต่าง ๆ และศาสนพิธี” (เทพประวิณ จันทรัง, ๒๕๕๒, หน้า ๑๒๒)

นับตั้งแต่รัฐบาลของลอนนอล จนกระทั่งถึงสมัยเขมรแดง (๑๙๗๐ - ๑๙๗๕) สรูปการตาย ผิดปกติของประชาชนชาวเขมรประมาณ ๒.๑ ล้านคน นอกจากนี้บ้านเมือง วัฒนาธรรมก็ถูกทำลาย ไปเป็นจำนวนมาก เหล่านี้ล้วนส่งผลให้ศาสนาและวัฒนธรรมคัมภีร์ไบเบิลในกัมพูชาเสื่อมลง แม้กระทั่งในสมัยหลังเขมรแดงแล้วในรัฐบาลของนายเฮงสัมรินทร์ก็มิได้มีนโยบายไม่ให้เป็นประชาชนชน นับถือศาสนา การเทศนาสั่งสอนประชาชนถือว่าเป็นสิ่งผิดกฎหมาย ห้ามทำบุญตักบาตร หนังสือ และคัมภีร์ทางศาสนาถูกเผาทำลายทิ้ง ในรัฐบาลของนายเฮงสัมรินทร์ก็มิได้มีนโยบายไม่ให้เป็นประชาชนชนนับถือศาสนา การเทศนาสั่งสอนประชาชนถือว่าเป็นสิ่งผิดกฎหมาย

หลังสิ้นสุดสงครามเอกสารไบเบิลที่หลงเหลืออยู่นั้นค้นพบบนเพดานของวิหาร ซึ่งมีผู้นำไปซ่อนไว้ แต่คนกลุ่มนี้ไม่สามารถมีชีวิตรอดพ้นจากสมัยนั้นได้ การซ่อมคัมภีร์ไบเบิลที่พบ เหล่านี้เบื้องต้นจะปิดฝุ่นออก ถ้าจำเป็นก็ต้องเอาคัมภีร์ไบเบิลเหล่านั้นไปล้างน้ำ ก่อนที่จะนำมา ขัดด้วยน้ำมันตาล แล้วนำไปตากให้แห้ง ต่อมาคัมภีร์ไบเบิลเหล่านั้นจะถูกนำมาเรียงเป็นผูก และมัด รวบรวมให้เป็นคัมภีร์ไบเบิลชิ้นใหม่ บางครั้งที่ตัวอักษรในคัมภีร์ไบเบิลถูกลบไปมากก็ต้องทำขึ้น ใหม่ โดยเอาผ้าใบแกะกับน้ำมันตาลและเขม่าไฟ ซึ่งอาจจะทำให้อ่านอักษรเหล่านั้นได้ เมื่อเรียง คัมภีร์ไบเบิลแล้วก็จะมัดคัมภีร์ไบเบิลขึ้นด้วยเชือกเส้นใหม่

๓. ประเพณีของชุมชน กล่าวคือ คัมภีร์ไบเบิลในเขตตำบลต่าง ๆ มีประเพณีโบราณ ที่ต้องใช้คัมภีร์ไบเบิลเป็นกองฟืน โดยเฉพาะงานศพเจ้าอาวาสผู้ที่มีชื่อเสียงในวัด

การแพร่กระจายวัฒนธรรมคัมภีร์ไบเบิลในอาณาจักรกัมพูชาที่ดังกล่าวเบื้องต้น แสดงให้เห็นพัฒนาการการแพร่กระจาย คือ ยุคต้นนั้นไม่ปรากฏการกล่าวถึงวัฒนธรรมคัมภีร์ไบเบิลที่ชัดเจน หลักฐานที่ชัดเจนนั้นปรากฏในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ โดยปรากฏความเกี่ยวกับวัฒนธรรม คัมภีร์ไบเบิลในศิลาจารึกปราสาทพระวิหาร ส่วนการการเสื่อมและสูญหายของวัฒนธรรมคัมภีร์ไบเบิลนั้นเป็นผลสืบเนื่องจากอิทธิพลของวัฒนธรรมการพิมพ์ สงครามกลางเมือง และประเพณี ของชุมชนที่ใช้คัมภีร์ไบเบิลเป็นฟืนในการเผาศพ